

A MAGYAR
BŐVÍTETT MONDAT

BRASSAI SÁMUEL

M. AKAD. R. T.-TÓL.

PEST.
EGGENBERGER FERDINÁND KÖNYVÁRUSNÁL.
—
1870.

A BŐVÍTETT MONDAT. *)

1. §. BEVEZETES.

Mostani értekezésem tárgya a — nevezzük csak előre úgy — bővített mondat, melynek nem különben vannak számos sajátosságai a magyarban szintűgy mint más nyelvekben. De mi bezzeg nem tartjuk meg lelkiismeretesen, mint a többi nyelvekben szokták megőrizni birtokosaik. Hiába! kell lenni valami édességnek a bálványimádásban, hogy oly könnyen kisikamlanak feléje az emberek az igaz útból. Nem esuda hát, hogy a mi aranyborjunk is — a nyelvmívelés, — akkora számmal s oly mámoros áhítattal bírja meghajoltatni oltárai előtt a népet. És mily dúsán terem, mily olesón kapható a tönjén, melylyel oltára előtt füstölnek a papjai : a latinismuskok, germanismuskok, gallicismuskok és slavismuskok !) Bár lehetnék a „homo dei“, mint a kinek szavára „az oltár meghasada, és a hamu kiomlék róla“ (Kir. I. 12, 5.).

Bocsánatot kell kérnem a „delenda Carthago“ kifoghatatlan emlegetéséért; de mit tehetek róla, ha a nemzeti nyelv geniusa nyavalygásának s naponként látható roskadozásának egyetlenegy s talán utolsó Jeremiása vagyok? „Ich muss nun einmal singen!“ dalolá egykor a svéd csalogány,

*) Negyedik részül a szerző dolgozataihoz „A Magyar Mondatról.“ — Az I. a Nyelv- és Széptud. Értesítő I. kötetében jelent meg, P. 1860. a II-d. és III. annak III. köt. 1863—5. A szerk.

1) Erre már esőváltják a fejüket úgy-é? No hát egyszeribe mondok három slavismust: a) A *nok* képző („elnök, titoknok“), b) Az *évt*, *miatt* és *végett* utóljárók összevótése, *évt* rendszeres (csak hogy fürde) feleserélsé. c) A határozó articulus kihagyása, jelesen a személynéves nevek előtt. Pista megfoltozta *könyökét*. Nem lelen *kalapomat*. Az utolsó plano már szabály gyanánt jelenik meg a magyar nyelvtanokban

nekem okvetetlenül „siralmakat“ kell írnom és ismételnem, mondom én. Legalább ki kell vinom végleges eldöntését a kérdésnek: „feláldozzuk, eldobjuk-e nyelvünk jellemét, alap- és alkat-szerkezetét a fordítók lomha kényelmének?“ Már pedig a kérdés csak ez. És az a mit „nyelvmívelésnek“ neveznek, semmi sem egyéb, csak annak a kényelemnek türelmes eszköze, a mely minőséget határozott jellemmel együtt gondolni sem lehet. Már pedig törvényes, alkotmányos közösség, társadalmi solidaritás, szóval állam, sőt haza is lehet egy nyelv nélkül; de bizony nemzetiség a nélkül épen nem, s azzal is csak úgy képzelhetni, ha határozott, szilárd jelleműnek tesszük fel. Az ily jellemet pedig én — hogy mégis ismételjem — nem a gyökökben és szókban, hanem a szólamokban keresem és lelem. Tudom én, hogy a nyelvészek óriási többsége — a vulgus philologorum — ellenkezőt állít; de igen azt is, hogy nagyon nevetségessé tenné magát az aesthetikus, ha az architekturai stílusok megkülönböztetésére az épületek anyagát venné fel osztó elvül, miszerint azok, fából, vályogból, téglából, porondkőből, mészkőből, gránitból, vasból stb. vannak alkotva ²⁾.

²⁾ Folytassuk itt közbevetve a hasonlatot. Ha egy afféle anyag és kolme szerint osztályzó aesthetikust figyelmeztetnénk arra, hogy „tán a fának, kőnek stb. összerakásában nyilatkozó modor s ez által eszközölt alak szolgálhatna természetesen a stílusok megkülönböztetésére“, s ő ezt azal akarná megegyeztetni, hogy „úgy egészen más csoportosítások jönnének ki, mint az övé“, vajjon tartható erősség védné az ő állítását? Biz az se sokkal tarthatóbb, melylyel egy első rangú philosophusunk élt ellenében, azt jegyezve meg, hogy a nyelvek syntaktikai hasonvonással egészen más rokonságokat tüntetnének ki, mint az etymologiaiak. Posito, sed non concesso, azt felelném rá, hogy igen, de ezek a rokonságok szellemiek, s legalább is annyira érdekesek a tekintetbe vételre, mint a vérbeliek. Igaz, hogy az utóbbiak nyomán bizonyos történelmi követelményeik is vannak az etymologistáknak. De biz, ezek részint csak gyarló támaszai annak, a mit már más úton is tudunk vagy tudni vélünk; részint csupa hozzávetések, melyek egy húrú pendülnek a nap, csillagok és nebulosák physikai constítúciójára a spectral-analyse jelenségeiből húzott következményekkel. Utóbbi észrevétellemmel, tudom, hogy egyik ellenség visszaverése helyett még mást keltek magam ellen; de vizasztál az a tapasztalás, hogy semmi sem szerez a világon kevesebb proselytát, mint az elfogulatlan, higgadt gondolkodás.

Ha a szók közössége nemzetiségi kapesot alkothatna, ott van a „lingua franca“ kelet kereskedelmi vidékein; vajjon alkotott-e nemzetet a nálánál fogva egymást tökéletesen megértő és szavait folyvást peregtető európaiból, törökből, örményből és arabból? Természetes, hogy nem; mert mindenikök ösztönszerűleg a maga saját nyelvében szokott módon rendezi a közös szókat³⁾. Már pedig a pusztá szók csupán fogalmakat és száraz eszméket, képeket bírnak kelteni; a kedély húrjain ellenben az eszmék sora, összefűzésök honos rende és módja keltenek harmoniás hangulatot. Nem hiszem, hogy magyar apának kisdede szájából oly jól esnék az „enyim apa!“ mint az hogy: „apám!“ Magyar, mívelt és művelés alatti nyelvünk pedig a legjobb úton van arra, hogy olyan „enyim apa“-féle „lingua franca“ legyen belőle. Olyan t. i., mely magyar szókból, de Európa élő és kihalt nemzetei szóamaival van szerkesztve.

2. §. A TÁRGY KIJELELÉSE.

Semmiben sem halad határozott jellemű szabatos szép nyelvünk a lingua franca minősége felé oly sebes léptekkel, mint a mondatok most következő nemében, a melynek neve legyen rövidség kedviért:

A jelzős mondat.

A nevezet új levén annyiban, hogy más nyelvész a mondatok bizonyos neme jelelésére nem használta, értelmezésével tartozom, mit megint egy kis deductionnak kell megelőzni.

Minden fogalom kifejezésére egyetlenegy nyelvnek, bármily teljesnek és tökéletesnek, sines és nem lehet egyes szava.

A hiány pótlására a nyelv szelleme egy igen egyszerű és természetes módot sugalla. Abból a felvételtől indulván ki, hogy a név nélkül szűkölködő fogalom, valamely máshoz képest alsó, ime másíknak már létező egyes neve mellé az

³⁾ Egy arab előtt a biblia fordítását olvasta a missionárius. A fordítás perze hogy Angliában készült. „A szók arabok“, „de a mit olvasát, az nincs arabul“: e lön itélete az együgyü hallgatónak. Fiat applicatio.

alája rendelt fogalomnak megkülönböztető lényeges jegyét mellékeljük nem különben létező és ismeretes szóval, s így teremtünk értelmes, következőleg észszerű kifejezést a névtelen fogalom közlésére.

A jogy imígy mellékelte neve a „jelző“, mely mind nyelvészeti alakjaira, mind a melléklés módjára és sorára nézve a különböző nyelvekben nem csak különböző, hanem sajátos és jellemző is. Ennélfogva a mondatok osztályzásában különös tekintetet érdemel és alkalmas osztó elvet nyújt.

E szerint t. i. a mondatok kétfélék: 1) a melyeknek határozói *mind* egyes szók; 2) a melyeknek határozói vagy részben, vagy mind, *jelzősek*. Az első rendbelieket röviden *egyszerű mondatoknak*, a második-féléket *jelzősöknek* nevezük. Mind a kettőt egy kis rövidítéssel, mert az elsőt: *egyszerű határozói*, a másodikat *jelzős határozói* mondatnak lehetne bővebben neveznünk, ha szükség volna rá. De ez a szükség nem létezik. A névadás szabályai a műnyelvben ugyan is ezek: 1) hogy a név némi eszmetársulatnál vagy éppen annál fogva, hogy a fogalomnak valamely lényeges jegye belé van szöve, eszünkbe juttassa a megnevezendő tárgyat; 2) hogy félreértést ne okozzon; 3) hogy lehető rövid legyen^{*)}. E három kellék a kérdéses elnevezésekben megvan. Meg az első, mert az „egyszerű“ és „jelzős“ eszünkbe juttatja az illető mondatnak egyfelől *egyszerű*, másfelől *jelzős* határozóit. Félreértést nem szülhetnek, mert az egyszerűség legfeljebb arra a viszonyra vonatkozhatnak, melyben az ige s határozói vannak a mondatban, de ez is lényeges és az egy-

*) Lehet a ki egy 4-dik kelléket is kívánna, t. i. hogy a név a jelelt fogalomnak mintegy rövid értelmezését is adja. De e bizony csak oly követelés, mint az *értelmezéstől* volna az, hogy az illető fogalom lényeges leírását foglalja magában. Ime egy ilyennek a példája. — „Nem csak azt akarjuk a meghatározással elérni, hogy az illető szónem úgy legyen értelmezve, mikép másféllelkel összehívni, észszerűen gondolkodva, ne lehessen: hanem azt is, hogy az afféle széknek minden oly sajátosságait jeleljük ki, melyek nyelvészeti tekintetben jelentősek; mivel tőlük is függ ama szónak bizonyos alakulása és az alakhoz kapcsolt értelme.“ — Így „tanítja gondolkodni“ a gyermeket az ige ismertetése alkalmával a latin nyelvtan első lépésőjén Mihályi (Palaestra. I. köt. 1. füz. 36. lap).

szerű határozói mondatra különösen illő jellemvonás. A „jelzős“ pedig éppen nem vonatkozhatik egyébre, mint a határozókra, minthogy a mondatnak, mint csupán ilyennek, *jelzői* nincsenek. A harmadik kellék megléte, végre, szembetűnő világos. Mindezekkel a német nyelvészek divatos elnevezéseit: „Einfacher, zusammengesetzter, erweiterter Satz“ igazolni nem lehet, hibáztatni ellenben igen is könnyű, s nem vesztegetek szót rá.

A legelmébb, mostorább, tökélyesebb felosztás is azonban kitűzött és határozott cél s ennek elérése végett gyakorlati alkalmazhatóság nélkül csak elmofuttatás. A fennforgó tárgyban, a magyar mondat sajátos törvényei kipuhatólásában osztályzásunknak célja a különböző nemű mondatok lehetőleg teljes elszámálása és rovatozása; alkalmazhatóságát pedig az tünteti ki, ha akármelyik előadódó mondat valamelyik rovatban helyét leli, minek következtében aztán törvényességét vagy az ellenkezőjét kipuhatólhatni.

Elérte avagy csak megközelítette-e osztályzásom a kellő észszerűséget és életrevalóságot, azt csak a részletes tárgyalások bevégeztével ítélni meg; de az utóbbira, illetőleg az alkalmazásra nézve, előre és általánosan kell elhárítunk egy kis bajt. Az átmenetek esete t. i. itt is mint mindennütt nehézséget gördít az ítélet elé. Ugyanis, adott értelmezéseink nyomán igen könnyűnek látszik megítélni bármely adott esetben a mondatot, vajjon az egyszerűek rovatába tartozik-e, vagy a jelzősekébe. Mert hiszen csak szemlét tartunk a határozók: ha mindenikök egyes szó, egyszerű a kérdéses mondat; ha egy vagy több közölök két vagy több szóból áll, jelzősnek ítéljük a mondatot. Úgy de ha járt utunkra visszatekintünk, azt vesszük észre, hogy egyszerű mondatok között feles számmal tárgyaltunk olyakat, melyekben egy vagy több határozó két két szóból állott. Ilyenek jelesen azok a mondatok, melyekben articulussal vagy utóljárával vagy egyszerre mind a ketővel párosított határozók vannak. Vannak másfelől oly határozók, melyek ez idő szerint egyeseknek látszanak, de gondos elemzés következtében mégis a jelzősök rovatába utasítják az illető mondatot. Mind a két esetet fel kell vennünk tárgyalásunkba, hogy az első rend-

beli mondatokat a kezünk alatti rovatból kirekeszszük, a második rendbelieknek pedig beigatási jogát kimutassuk.

3. §. A JELZŐ.

Mielőtt az igazi és áljelzők részletes tárgyalásához fognék, hadd egészítsem ki azt, a mit a nyelvtanokban hasztalan keresnénk, t. i. a jelzők általános ismertetését. Oka pedig az, hogy e fogalom tárgyalásának az alakban természetesen nincs helye; következőleg az arra épített syntaxisban sem nyílik alkalom külön szakaszt szánni neki. Már pedig kitünőleg szófüzési fogalom, s olykor hivatkoznak is rá; holott értelmezését sem leljük a tankönyvekben, nem hogy deductióját, mely általában ritka a nyelvtanokban.

Jelző széles értelemben minden szó vagy szócsoport, melyet egyszerű határozóval párosítunk a mondatban a végett, hogy ketten együtt *egy* eszmét jeleljenek. Ebből foly, hogy a kettő együtt csak *is* *gy* határozót képez. Deductiónk alkalmával már megemléítettük, hogy a jelző a jelzett határozó-jelle fogalmat kisebb-nagyobb mértékben módosítja, jelesen pedig a körét szűkíti, minthogy tartalmát szaporítja.

Melyek és milyenek az értelmezésben emlegetett szócsoportok? Ez a kérdés a részletes tárgyaláskor fog alkalom szerint feleleteket nyerni.

A jelzőnek a magyar nyelvben három sajátága van, 1-ső az, hogy a jelzett szónak *előtte* áll ^{*)}; 2-dik, hogy accen-

^{*)} Imre S. fájjalja nyelvünk ebbeli szabályosságát — Halljuk szavait: „Nagy hiánya mondatszerkesztünknek, hogy jelzőnk állandóan elül állanak. Egy, négy-öt hosszúságú jelzővel terhelt főnevet, alanyt vagy tárgyat, elvárni igen terhelő feladat, s a mondat értelmét nehezíti, holott más nyelvekben nem csak az úgynevezett appositio (értelmező vagy melléklet), hanem bármely rövidebb vagy hosszabb jelző is állhat hátul, mi által a beszédnek könnyebb mozgás adatik. Igen szépnek, kedvesnek érzen a Niebelungen első sorait:

Uns ist in a tou maeren Wanden vil gesit.
Von helden lobebaren von groer kaupheit...
Ir pflegen dri künige edel und rich sat.

(Lásd: „Kazinczy nyelvújítása. III.* Figyelő II. évf. 68. lap.)

Do gustibus satb. Én Imre úrnak sem íme gyönyörűségét, sem irályaát, melylyel ama fájalmát elszavalja, nem irigylem. Sőt, hogy több örömet szerezzek nyelvész bajtársamnak, egy még szeretői valóbb és ked-

tuáljuk; 3-dik, hogy a jelzettnek a lehető legszorosabb közölében foglal helyet.

E sajátságokat lényegeseknek sőt a jelző törvényeinek tarthatjuk, mert az esetek nagy többsége az inductió nyomán rájuk vezet. Az ellenkező esetekben pedig ki lehet mindannyiszor mutatni, hogy a nyelvszellem felsőbb vagy hatalmasabb törvényének enged a jelző, midőn a jelzeten hátul kerül, vagy accentusát elveszti.

A mi különösen az accentust illeti, meg kell jól jegyezni, hogy az accentuált jelző mindig a jelzettje accentusát ragadja magához. Mivel pedig, mint tudjuk, az accentusok különbölk, világos, hogy a jelző csak oly nemű lehet, a milyen a jelzettjéé lett volna.

Minden eltérést vagy a törvénynek úgy látszó megszegését a részletes tárgyalásokban fogjuk megvitatni. Amennyiben azonban általánosan előre bocsátunk, hogy ha valamely jelzőséget igénylő szó vagy szócsoport használatában az eltérés rendszerintinek, úgy szólva, szabályosnak mutatkoznak, az illeő szót mint csak *látszó* vagy áljelzőt a valódiak sorából kirekesztjük.

Vegyük elé hát sorban a jelzős határozókat, befoglalva az ilyeneknek csupán látszókat, valamint azokat is, melyek nem látszanak jelzős pároknak és mégis azok.

A felosztásra itt is szükségünk levén, az osztó elv megállításvégeittekintetbe vesszük elsősorban az egyes határozók, aztán a jelzők minőségét. Az elsőt a fő, a másodikat az alosztályokra nézve.

A határozóknak jelen célunkra három rovatot nyitni

vesebb idézetet közlök ezennel: „Die Gerechtigkeit Gottes. — Milenka! komm lass' uns beten, denn Gott hat mich gerettet durch Gerechtigkeit sündige vor Schaden grossen. Hab' ich heut' gehabt viel zu thun und denk' mir, machst du dir Tag gutes und geh' essen in die Latern' goldige und bestell' mir Schnitzel und Glas Bier. Und wie ich bin fertig, ruf' ich zahlen. Da kommt Kellner dickkopfiges und macht mir Rechnung unverschämtes von fl. 1. 10 kr. Hab' ich gestritten und getobt, hat aber geholfen nix, und hab' ich müssen zahlen. Aber was thut Gott allbarmherziger. Wie ich bin gekommen auf die Strasse, find' ich in Tasch' meiniger Löffel schwarzes, silbernes aus Wirthehaus sündliches, wo war Kellner dickkopfiges“ Flieg. Bl. 1868. N. 1205).

elég lesz, miszerint amazok: 1) *nevek*, 2) *névmellékek*, 3) *igék* (határozatlan módban), 4) *adverbiумok*.

4. §. A NEVEK JELZŐI.

A nevek jelzői — akár látszatosak, akár valódiak — közül, lássuk

a) az *articulust*.

Ez a cikk, mint említém, csak nemleges értelemben foglal helyet; mert az *articulus* jelzőül nem szolgálhat. Feljebbi *deductióm* szerint a jelző a jelzett név alatt rejlő fogalmat egy fokkal alább szállítja, mit az *articulus* nem mivel. *Ház* és a *ház*, *nyúl* és a *nyúl*, *igazság* és az *igazság*: e párok tagjai közt sem fogalmi, sem fokozati különbség nincs. Ha egyéb nem, az is elég bizonyosága volna, hogy a mely nyelvekben, mint pl. szanszkritban, latinban, a szlávfélékben, nincs *articulus*, a kifejezés értelmessége és szabatosága legparányibb csökkenést sem szenved e hiány miatt. Micsoda szabatoságot is adhatna az a szórészedeske, mely, a mint értekezésem III. részében kifejtettem, átmérőleg ellenkező két irányban határozza meg az illető névvel jelelt fogalmat, ú. m. egy „*eset*“-ben általánosítja, másban egyéníti.

Arról pedig, hogy a fogalmat magát módosítsa, jegyeit szaporítsa, apasztaná, változtatná, épen szó sem lehet, mit a nyelv szelleme kifejez nevezetesen azzal, hogy *accentust* nem ad neki; sőt ha az *articulus* valószínű eredetére tekintünk, elvette tőle ⁶⁾. Mind ezeknél fogva, azt vélem, további szószaporítás nélkül kirekeszthetjük bizvást a jelzők sorából az *articulust*, vagy, a mi mellett ma is állok, *névtámaszt*. De lássuk továbbá

b) a *mellékelt névmásokat*.

Így nevezem őket szokott névvel (*pronom. adjectivum*);

⁶⁾ Mutató vagy *articulus*! Én harmadik valamit, a mi „*az*“ („*a*“) lehetne, képzelni vagy gondolni nem tudok. Ennélfogva őket sem, mely-ért „*a* ki“ „*a* mi“ párokat össze kellene írni. Gyanítom, hogy némely ember a természettel akar versenyezni s a kicsinyekben nagy lenni. *Duo quum faciunt idem, non est idem.*

pedig bizony, ha bitorlás van a világon, ezek ugyan csak jogtalanul bitorolják a „*névmás*“ czímet. Nincs az a túlesapongó képzelődés — többet mondok — az a philologiai leleményesség, mely megmondani bírná, micsoda neveket helyettesítenének: az *a*, ez *a*, *cson*, *ezen*, *meus*, *tuus*, *némely*, *minden* sat. ⁷⁾

Ez vitte reá a francia nyelvészeket, hogy ez elészám-lált-féle szókat a névmások sorából kivéve „*adjectif déterminatif*“ név alatt külön rovatot nyissanak számokra. Igazi *adjectivumok* is azok, a műszó teljes értelmében, t. i. oly jelzők, a melyek a jelzett szóval „*concordantia*“ viszonyában vannak, azaz flexiójokkal, vagy a mi az újabb nyelvekben annak a helyét pótolja, a névhez simúlnak. Hogy pedig jelzők a mi értelmünkben is, bizonyítja 1) a velök szükségképen járó *accentus*,²⁾ az, hogy a fogalmat egyénítik és így alább fokozzák.

De különböznek is a többi *adjectivumoktól* épen az utóbbi tekintetben. Mert ezek a jelzett fogalmat csak alsóbb fokra szállítják, de az egyénítésig soha sem mennek. *Szarvas állat* szintoly fogalmat jelel, mint maga az *állat* csupaszon, bár alsóbb fokú imennél. Ellenben *ez az állat* vagy *minden állat*, egyéneket jelelnék. Lehető ellenvetés megelőzésére meg kell jegyezmem, hogy egyén kifejezés alatt nem csak merőben *concret*, azaz érzékelhető, úgy szólva anyagi, hanem fogalom-egyéneket is értünk. Mint p. o. ilyen kifejezésben: „a szarvasnak ezt a fajtát a lapos szarv

⁷⁾ „Parmi les *Pronoms possessifs, démonstratifs et indéfinis*, il en est auxquelles plusieurs Grammaticiens refusent, avec raison, le nom de *Pronom*. Teis sont par exemple: *mon, ma, ton, te, nul, aucun*, etc. En effet, si le *Pronom* est destiné à remplacer le nom, il est clair que les mots dont il s'agit, ne tenant la place d'aucun nom, mais étant au contraire toujours joints à un nom qu'ils qualifient en le déterminant, ne sauroient être considérés comme *Pronoms*.“ (Giraut-Duvivier, *Grammaire des Grammaires*, p. 107-8.) — Az újabb nyelvtanárok már enlítésre méltónak sem tartják, hogy a kérdéses szókat valaha a névmások közé sorolták. Nem úgy a tudományt monopolizáló német philologusok, kiknek latin és görög nyelvtaikban „*hic, haec, hoc*“ maig is „*pronomem demonstrativum*“ nem csuda azoktól, kik mélységes bölcseségökben nem veszik észre, hogy „*lateinische Sprachlehre*“ épen oly *constructio*, mint „*grober Tuchfabrikant*“.

különbözteti meg a többitől." — Megfordítva: a közönségesen úgynevezett adjectivum mindig jegyet ragaszt a jelzett fogalomhoz, holott az „adjectif determinatif” azt soha sem teszi, és így a fogalmat tulajdonkép nem módosítja. Ezért nevezték az idézett nyelvészek amazokat „adjectif qualificatif”-nak, szerintem találó névvel. Nem tartom ellenben szerencsésnek a jelen cikk tárgyainak „determinatif” nevét, mert a qualificálók egyszersmind örökké determinálók is. „Zöld béka” pl. a béka felsőbb fogalmát nem csak minősíti, azaz tartalmát egy jeggyel gazdagítja, hanem meg is határozza, elkorlátolja a fogalom körének egy részét; sőt sokkal határozottabban külön választja, mint ez: „némely béka.” Ámde minden pozitív nevezet, a mit ki tudnék gondolni, megint csak azon bajjal járva kisebb vagy nagyobb mértékben, s nem bírok jobbat lelni, mint ha a felosztás szabályai szerint „nem minősítő” „jelzőknek” nevezem. — Lássuk egyenkint.

I. *A mutató jelzőnek: az, ez*, nyelvünkben két sajátsága van. Egyik az, hogy támasztalan névhez felettébb ritka esetben járul, mint pl. a következő szólamokban: *a'* vagy *e'* részben, *a'* vagy *e'* tekintetben, *az* (v. *ez*) alkalommal, *ez* úttal, nem *e'* hazában született, *ez* életben nem látsz többet, *e'* helyt, *a'* helyt (székelynél összehúzza = ahajt), *e'* pontban hibáztam, *e'* tájon lakik, *a'* végett mondtam sat. Melyek azok az esetek, a melyekben a mutatókat csupaszon használhatni, elméletileg meghatározni bajos, és oly szabályt adni, melynélfogva tesszem egy nyelvünket tanuló idegen oly biztosan eligazodhassék, hogy annak a szelleme ellen ne vétsen, lehetetlennek mondhatni. Tüzetes nyelv, illetőleg mondattanban, az ily szólamokat lajstromozni kellene, mint az adverbiumokat s más particulákat szokás.

Mert biz' ezek is valódi adverbialis locútiók, melyekben a jelzett név abstract értelmében vétetik a jelzőjével bensőbben összeolvad, mint a névtámaszos esetekben, és nagyobbára mindnyájokat fölcserélhetni közelítő értelemben más, főképp adverbium-féle szókkal és szólamokkal. P. o. *e'* helyt = itt, *a'* helyt = ott, *e'* hazában = nálunk. Valahányszor hát határozott, úgy szólva önálló értelme van a jelzett névnek,

támaszszal párosítva kell használni a mutatót, ily módon: *ez a, az a.*

Ez esetben áll elé a magyar mutató második sajátsága, az t. i., hogy a jelzett név viszonyragjaival meg kell toldani. *Ez a kéz, ezek a kezek, ezzel a kézzel, attól a kéztől, az után a kéz után.*

De már azt nem állhatja tovább a mi nyelvmívelőnk. „Be utálatos monotonia!” kiáltja undorodva. Nem tudom sejt-e a „nyelv-alkotó”, hogy iszonyodó bámulásába vagy bámuló iszonyába még egy más bámulat is van befoglalva; de minden esetre megmondom mi. „Juj, minő bárdolatlan vad nép az a magyar; minő aesthetikai vaksággal látogatta meg azt az alkotó erő; minő szük marokkal juttatott neki a szépség érzékéből: hogy évek százai teltek el s nem hogy kiküszöbölte volna nyelvéből, de észre sem vette azt a fülsértő monotonit!”

„A nép csak hagyján,” folytatják, „de mit mondjunk azon elmaradott, mi több, retrográd nyelvészről, ki nyelvünk jelenlegi éléhaladt, tökélyesített állapotában ama megrótt hibát védelme alá venni nem átalja?”

A vád terhes, de vigasztaljuk magunkat, kevés számú conservatív társaim, *elsősorban* azzal, hogy felsőbb kötelesség a természetes nyelvérzék sugallataira hallgatni, mint bármily alapos aesthetika körmönfönt szabályaira. Másodsor, ha a kötelesség teljesítésével általában a a jelen esetre alkalmazásával különösen — netalán — hibáznánk, bizony szép és nagy társasággal együtt botolnánk.

Mert né, az a két nemzet, melynek irodalmi hagyományában, némely, ha lehet, nálunknál is elmaradottabb conservatívok a jó ízlés örök példányait vélik fellelhetni, a feunforgó tekintetben szintoly vad és bárdolatlan, aesthetikai vaksággal szüntűgy meglátogatott vala, mint a magyar. Ugyanias a görög és római nyelvekben a jelzők használatában az a követelt egyhangúság százzszorta s tízszer százzszorta annyi esetben fordul elé, mint a miénkben, t. i. mindannyiszor, a mikor jelző és jelzett azon egy declináció alá tartozván, vég-

zeteiknek szükségkép egyezniök kell ⁶⁾). Nem akarok az ilyekre, mint: „o fortunatam natam me consule Romam“ hivatkozni, torzképről egy nyelv jellemére következtetni szintoly hiba volna, mint sátrákból egy ország vagy nemzet általános erkölcsi állapotára; — de nyissunk fel bármely görög vagy latin auctort, és számtalan példát lelünk állításunk erősítésére. És ha, teszem, egy persa, ki csak az imént tanult meg féltul görögül, azzal akarta volna meghálálni az athenaói vendégszeretetet, hogy eléálljon a Stoában vagy Akademiában, s figyeltetvén a görögöket nyelvök „csunyaságai“-ra, reformokra szólítsa fel s új törvényeket igtasson nyelvök rendszerébe, az ilyent, mint félkegyelmű embert, hajóra ültették és haza küldték volna. Nálunk, az igaz, máskép van; mert mi az ily kisértményeket legalább is tiszteletdíjakkal jutalmazzuk. De vigasztaljon harmadszor az, hogy a mutató törvényes használatában bizony *nincs is semmi monotonia*. Ezt csak azon dolog gyakori, sűrű és hosszadalmas előfordúlta szülheti; a mutatóval való élés pedig helyes jó irányban oly gyér, hogy egyhangúságot nem okozhat. Teljes joggal s épen az inént adott értelemben utasíthatjuk ellenben vissza az állított hiba vádját azokra, kik elkerülése végett az „ezen, azon“ formákat használják. Csak a ki a divat hatalmát ismeri, lehet képzele, minő igazán „iszonyú“ bőséggel özönlék el irodalmunkat a felkapott *azon* ok és *ezen*-ek ⁷⁾). Minden lapon, minden hasábon, minden kikezdésben hemzsegnek az álmutatók, kivált napi és heti lapjainkban, úgy hogy ha vörös betűvel nyomtatják, az egész ív elvörösödik velök, megjárna báli köntöskelme-mintának. Közelebről, úgy látszik, kezdik a divat vak utánczóit is sokallani; de az igazítás csak abban áll,

⁶⁾ Tessék egybevetni: ἄλλ' ἰστέον τῆς τῶν οὐρανῶν γένεσιν. — Πάντες ἀνθρώποι τῶ αἰσῶν πρώτῃ ἀγαθὸν εἶναι. — Τὸ λέγειν καὶ τὸ πρότερον οὐ τὰυτὸ εἶναι. — Τίς τοῦτων τῶν βίβων ἤδιστατος; — Ἐν δὲ αὐτοῖσιν τὸ τὸ Ἀπόλλωνος ἵσθι μαντεῖον.

⁷⁾ Csak egy kis szolid mutatónyommal szolgálok: vagy nem kiskorú a *azon* egyén, . . . ki bannalra ragadtatik, ha táv- vagy göröcsöbe tekint, a természet *azon* örülől *azonban*, melyek itt működnek, a tühené nyek összefüggéséről s *azon* természeti törvényekről, melyek nyomán *ezen* eszközök készítvék, mit sem tud. — Fordítsa csak le németre — „derselbe“-vel sat. — meglátja, mily remek mű válik belőle.

hogy egy hibát mással cserélnek. Az „ezen“-ek egy része helyett t. i. a csupasz „ez“ vagy „e“ mutatókat veszik fel, melynek korlátolt használatáról ezen kikezdés olején már megmondám a mondani valót. A monotonia gyérült ugyan egy keveset, de az igazi mutató nem nyerte vissza az őt jogosan illető helyet. †

Az aránylag messzebbre mutató „amaz“ és a még közelebbre mutató „imez“ szócskákat elég lesz megemlítnem, azzal a megjegyzéssel, hogy szokás szerint ezeknek sem válogatják a helyét, hanem szeltiben használják az *a*, *azon*, *ez a*, *ezen* helyett csupa tarkaságból.

II. *Azonosság-jelzők*: *azon*, *ezen*. Minden értelmezés helyett, mi vitát kelthetne, csupán latin és német synonymáival magyarázom. Ezek: *idem*, *eodem*, *idem*; *derselbe*, *dieselbe*, *daselbe*. A kik azt az üdvetlen zavart folytatják, mely a szabatos nyelvet ennek a jelzőnek mutató gyanánti használatával idéltleníti, azoknak nem mondok egyebet, hanem: „bocsáss meg, Uram, nekik; mert nem tudják mit cselekesznek!“

Az elhalasztott, de el nem maradó megvitafást akkorra hagyom, mikor a *vonatkozó szócskát* — (sem „névmás“, sem „visszahozó“) — fogom tárgyalni ¹⁰⁾.

III. *Birtok-jelzők*: *az én*, *a te*, *az ő*, *a mi* sat. — Silány eszméje volna a magyar nyelv szerkezetéről, a ki ezeket csak pleonasmusoknak, sallangoknak tartaná. Nem; „a botom“ s „az én botom“ két különböző árnyalat példái. Az elsőben a „bot“ viseli az accentust, a másodikban az „én“, mely mint jelző elsajátítja azt a jelzettől. Szükségét kimutatja egy concret példa. A. Ki akar menni a háztól, s szolgáját szólítván, mondja: „hózd ki a botot!“ — Sz. „Melyik botot?“ — A. (Ostoba!) „az én botomat!“ — Világos, hogy „a botomat“ csupán magára nem tenné meg a kellő szolgálatot, sőt magyar fülnek nevetségesen is hangzanék. Vagy vegyük ezt: „Vezesd ki a fiam lovát, s tedd reá az én nyergemet.“ — Lehetne ezt máskép mondani? — Kihát lenne minden nyelvérzék ab-

¹⁰⁾ Tárgyaltam röviden és kimerítetlenül valahol, de nem tudom már hol, mert régi dolog, és „nulla senem circumveniant incommoda.“

ból a magyarból a ki nem fogná fel az értelmi — nem csak árnyalati — különbséget ezekben: „Ez nekem véleményem“ (t. i. csak is véleményem, nem tudomásom, vagy kategorikus állításom). — „Nekom ez a véleményem.“ — „Ez az én véleményem.“ Mily mesterséges constructiókhoz kellene folyamodni akár árja, akár sémiféle nyelvnek, ha a miénknek ezt a bámulatos szabatoságát és könnyűségét akarná utánozni! Mint-hogy pedig ama nyelvek tudósai előtt a miénknek accentus és szórendezés által eszközölt fogásai ismeretlenek, a mi nyelvészeink sem akarják figyelmükre méltatni. A tudományos szajkóság vagy szajkói tudományosság pedig nem csak neveltséges, hanem ily tárgyban ártalmas is.

IV. *Elgyes jelzők.* Így jobb lesz neveznünk az ilyeket mint: *némi, némely, néhány, valamely, minden* sat. mintsem határozatlan névmásoknak. „Névmások“ nem, mert nincs oly szó a világon, a melyről azt lehetne állítani, hogy *hely-tes* használjuk akármelyikét is az idézetteknek. „Határozatlanok“ pedig csak annyiban, hogy annak a csoportnak, a melybe összetéringotik, nem adtak nevet a grammatikusok. Ilyes eljárás azonban a rendszerezésben — a nyelvtanon kívül — hallatlan; a logika törvényeivel pedig merőben ellenkezők. Megjegyzéseim hozzájuk a következők:

a) Egy részüket az igazi jelzők sorából ki kell rekesztenünk, mivel nem vonják magokhoz a jelzett név accentusát. Ilyen a „némi“ általában. *Némi állat. Némi erény.* — „Néhány“ hol kap accentust, hol nem. P. o. *Néhány juhot vettem a vásárban.* — Ellenben: „*Néhány évet töltöttem távol a hazámtól*“ — „Valahány“, „valami“ (mint jelző) sohasem accentuáltak. — „Mindén“ rendszerint igazi jelző, de ebben a szólamban: „*Mindén ok nélkül*“¹¹⁾, vagy „*minden igaz ok nélkül*“, nem kap accentust.

¹¹⁾ Budenz atyánknál a szövegbeli két szólamot germanizmusokká akarta bályegezni. Nem vitatkozom felette — egyszerű tagadás is elég — hanem csak alkalmat veszek kimondani, hogy egynemű, egyforma szólam a legkülönbözőbb két nyelvben is létezhetik, s mind a kettőben lehet eredeti: abból az egyszerű okból, hogy mind a kettőt ember beszéli. A *translatio sensus*, a *metaphora*, is két nyelvben, még a legrokonabbakban

b) Sokan a „*néhány*“-t *néhánynak* írják. Rosszúl, mert a *né*-nek éppen az a szerepe ebben a szóban, a mi ezekben: *némi, némely, néha, néhol*. Közbevetve, hasonlót mondhatni a *netalánról*, melyről hibásan írja a M. Ny. Szótára, hogy legszokottabb értelme am. *nehogy* vagy *hogyné*.“ Nihil horum.

5. §. A NEVEK JELZŐI. (Folytatás).

c) *Névmellék.* (Adjectivum).

Ha a grammatikák sorát követnők, előbb a számvégeknek kell vala külön helyet mutatnunk. De biz én nem tudok sem oly jegyet, sem oly osztó elvet, mely a számvégeknek a „*partes orationis*“ közt saját rovatot biztosítva. Sőt oly csoportot állítani a többiek közé, melynek alcsoportjai éppen és egyenesen a vele coordinált rovatok alá tartoznak, merőben rendszerellenes. Azért hát a számok is, ha adjectivumok, osztóznak a többi adjectivumok helyén és sorsában.

A névmellék a jelzőnek typusa: legtökélyesebben megfelelő a jelzőség általános fogalmának, legkevesebb esetben hág ki törvénytábla korlátai közül. De mégis fordul elé néha ily eset, melyet azon nem nyelvészeti kivételnek, hanem rhetorikai, akár, ha tetszik, költői kinövésnek (buja hajtásnak) tekinthetni. Midőn a névmellék oly jegyet jelent, mely a vele jelzett — igazában jelzettnek látszó — fogalomban magában már megvan, világos, hogy a két szó együtt sem jelez alsóbb fogalmat, mint a név magára; a névmellék tehát ily esetben a jelző tisztét nem teljesítvén, jogát sem követelheti: azaz a jelzett név accentusát nem ránthatja magához. Példák: *a szép páva, a szép róza, a fehér lilium, a tavasz róka, a kegyetlen tigris, a vérengző oroszlány, a hallószövő pók* s számtalan más. Sőt ide számlálnám a Homerus stereotyp jelzőit is, minők a *fehérkaru Héró, gyorslábu Achilleus, rézvértes Acháioi, sok-csápu Olympus*, s több ilyek mindon lépten nyomon.

Is rendszerint másutt és máskép működik; még is bukkanhat, bukkan is két különböző nyelvű, egymástól függetlenül, azon egy képre.

Az oly tökélytelen jelzők accentuálását már csak szaválás tekintetéből is meghatározni szükséges ugyan, de nehezséggel jár; mert a közbeszédre, melyben ezek a főszavak igen ritkán fordulnak elő, nem hivatkozhatni. Annyi bizonyos, hogy az accentust másképp kell alkalmazni mint a szabályos esetben; mert különben félreértést szülne. Lehet pedig kétképen: vagy a (pseudo) jelzöt és a jelzettet egyaránt, vagy csak az utóbbit egyedül accentuáljuk. Én a körülményekhez szabott válogatással mindeniket jónak tartom; de a választásra vezérelvet adni nem merek, s úgyvélem bátran reá bízhatni a romlatlan nyelvérzékre. Csak magam megértetése kedvéért koezkázatok egy példáskát. Valaki egy kert leírásában ezekkel a kifejezésekkel élhetne: „Ott díszlett a szép rózsá, a pompás lilió, az óriásvirágú napraforgó, a változatos georgina s. t. e. Ezekben az accentusokat csupán csak a jelzett nevekre tenném, mert világos, hogy epithetumaik valóban csak sallangok, s a fő cél a virágfajok elészámolása. Ellenben az ilyekben: „Te ravasz róka!“ — (Egy hódító vagy zsarnok tettei előadásában:) „Vérben úszott a kegyetlen tigris!“ jelzöt és jelzettet accentuálnám a szaválásban. Látni való ugyan is, hogy a mondó fő célja a „ravasz“-ban, a „kegyetlen“-ben már el van érve, tehát accentus nélkül nem maradhatnak. Igen, de a „róka“ és „tigris“ sem csupán szorosabban meghatározandó alapfogalmak, mint a rendes esetekben; hanem mintegy illusztrációul szolgálnak az eleikbe helyezett jelzőknek s mintegy ők szükítik meg a „kegyetlen“, a „ravasz“ által szélesben, határozatlanabbul jelelt fogalmakat. Ez okból accentusukat meg kell tartaniok.

Megtörténhetik mindazáltal, hogy a jelző nem azt az imént jellemzett henye szerepet viseli, hanem valódi kötelességet teljesít, és még sem veszi át a jelzett szó accentusát. Mondhatná pl. valaki: „Tíz napig“, „három hétig“ vagy „hat hónapig“ — stb. „időztem Pesten.“ Számpéldát vettem fel, minthogy valamennyi jelző közt számnevet legkevésbé képzelhetni henyének. Mi módon esorbíthatjuk meg hát az accentushoz való jogát? Az anomalia magyarázata végett jusszon eszünkbe az accentuálás fő és alaptörvénye, mely szerint a mondó azt a szót accentuálja, a melyik a halló előtt ismer-

retlennek ítélt körülményt fejez ki. Ez a törvény szabályozza az egyszerű mondatban, mint láttuk, a szók rendjét is a mi nyelvünkben. E törvény alkalmazása és további kifejtése kimutatja azt is, hogy egymással kapcsolatban levő két szó adva lévén, a mondó rendszerint arról teszi fel, hogy ismeretlen a halló előtt, a melyik a másikat határozza. Így egy nevezőből (sőt más inchoatívumból is) és igéből álló legegyszerűbb (vagy alap) mondatban az igéről; így az alany és tulajdonítvány viszonyában álló két szó közül az utóbbiról; így az ige és határozója közti kapcsolatban a határozóról. Na már a név és jelzője közt épen ez a viszony van, mert a jelző tagadhatatlanul határozója a jelzettnek. Természetes hát, hogy rendszeren a jelzöt veszi ismeretlennek a mondó, következőleg arra is helyezi az accentust.

Mind ezek rendszerint, mondhatni szabályosan, így vannak. De a rendes állapot nem zárja ki az oly eseteket, melyekben az accentuálás épen ellenkezőleg történik. „A gondolat repül“, mondja X. — „A gondolkodás, a megfontolás, elmélkedés természete épen ellenkező“, veti ellenebe Y., „hanem reptül hezzeg a képzelődés!“ s az igéről a nevezőre, a mondat zöméről az inchoatívumra teszi át az accentust. — „Jancsi, te bolond vagy!“ mondja szabályosan Pista, mit Jancsi azzal viszonz, hogy: „bolond az apád!“ a tulajdonítvány helyett az alanyt accentuálván. Mind a két esetben ismeretlennek gondolja a viszonzó a mondót az accentuált szó jelelte körülménnyel. Y. azt teszi fel X-ről, hogy nem tudja, hogy a *képzelődés* különösen, nem a *gondolat* általában az a mi reptül. Jancsi pedig újságot vél mondani Pistának azzal: hogy ennek „az apja bolond“, s felelete annál élesebb, ha maga is meg van győződve róla, hogy az illető személy igenis tisztá, józan eszű ember.

Így veszi el néha a jelző is accentusát és adja át a jelzettnek, mely megfordításban ismét a tudva és nem tudva levőség játszsza a mérvadó szerepet. A kertről hozott, fennebbi példában, minthogy a kert szépségét a benne díszlő tárgyak szépsége teszi, az elészámolt virágok különféle, de természetökhöz szabott szépsége jegyeit, a kert szépsége álta-

lános megemlézése után mintogy ismerteknek teszi fel a mondó. Nem úgy a tárgyakat, melyek egyik szép kortben egyfélék, másban mások lehetnek, és ennél fogva a jelzőket közönösen mondva a jelzett tárgyak neveit accentuálja.

Sőt van egy eset, melyben a kivétel, mondhatni, szabályvá válik, és az olyankor áll le, midőn t. i. a jelzők némiképp mennyiségeket, jelesen mértékeket jelelnok. Minden magyar ember *egy kis helyet, egy kevés lisztet, egy falat kenyeret, egy pohár vizet, egy font dohányt, egy garasárá borsot* sat sat kér.

Az okát keresve az anomáliának, — mert egészben véve még is csak az, — nem leljük fel, elsőben, a tudott és nem tudott közti különbségben; mert e tekintben a viszony a jelző és jelzett közt mindenképp változhatik, s a szólam mégis változatlan marad. Nem, másodszor, abban, mintha jelző és jelzett fogalomnak már magában jegye volna, mert az ez esetben épen nincs úgy. Abban sem, harmadszor, hogy a szóban forgó jelzők nem módosítják a jelzett név jelentette fogalmat; minthogy a mennyiség leghatározottabb kifejezései épen úgy nem mivelik azt, és még is nagyon ritka az eset, a melyben nem igényelnék és tartanak meg az accentust. Szóval az eddig elé állított elvek, ámbár teljes erejükben maradnak, a jelen eset kimagyarázására elégtelenek. Nincs hát más mód, hanem új elvet kell állítunk, mely az előbbiekkkel ne ellenkezzék, nem csak, de kiegészítse őket. Csaknem önként kínálkozik itt az *érdék*, akár *fontosság* elve. A nyelvszellem t. i. vagy nem veszi tekintetbe az inkább vagy kevésbbé ismeretlenség viszonyát, vagy a mi egyre megy ki, jelző és jelzett eszmét egyaránt ismeretlennek vevén, a fontosbnak vagy érdekesebbnek tulajdonítja az accentust. A tárgyalt esetben pedig a jelzett eszme világosan fontosabb, mint az a jóformán határozatlan mennyiség, melyet a jelző fejez ki. — A ki jobbat tud, mondja meg.

d) *A részesülő.*

Kevés példája van oly mostoha bánásnak, mint a milyenben a jelzők e nem részesült, úgy hogy már csak annál

fogva is megérdemlené a nevét. Elvették tőle a mi az övé, neki nem való munkára kényszerítették, természetes szervezetét kifizcamították, s mindezek a nyelvmívelés és divat „*tel est notre plaisir*“-je nevében történtek. „*Quod reliquum est lucri appono*“, azt nyöghetné a szerencsétlen részesülő a Terentius rabszolgájával. Itt azonban csak jelző minőségében tárgyalhatjuk. E tekintetben az említett három sérelem közül az elsőt ejtették meg rajta. Grammatikusaink ugyan is, kik Erdősitől Fogarasyig és Riedlig v. Szvorényiig idegen, főképp latin nyelvrendszerek festett üvegén át nézték és nézik a magyar nyelv alkatát, az *é, ő* ragú részesült a latin *ans, ens* végű participiummal azonosították, és ez által értelméből kiforgatták a szerencsétlent. Ezzel az *ebédlőterem, evőkanál, ivópohár, írószerv, íróasztal, írószoba, hálósi pka, hálóing, vágólyuk, itélbszék, kaszáló rét, vetőbúza*, s kitudja hány becsületes magyar szó ki van a nyelvből — lealább virtualiter — küszöbölve. Mit mondok, virtualiter? Sőt de facto; mert a nyelvmívelés majmolói egyfelől szélitben írják: *étterem, írszoba, írszerv, hálköpeny, vágólyuk*, sat; másfelől számtalan esetben, melyben a nyelvszellem s az analogia a részesülő használatát javaslaná, oly szörnyetegeket látunk, mint ha „*ebédlési terem*“, „*evési kanalat*“, „*ivási poharat*“, „*írési szert*“, sat mondanánk. Kinyitom p. o. a legközelebbiről kezembe akadt hetilapot, s élém tátog a „*lélegzési műszer*“, a „*hallási szerv*“, a „*szaglási szerv*!“

Dictis pauca tibi e multis — Virg.

A dolog valósága az, hogy ige törzsekből, *é, ő* ragga nem csak lehet, hanem csak is azzal kell jelzőt alakítani, valahányszor a jelzett dolog amaz ige jelentette eselekvénynek eszközéül szolgál, akárminő viszonyban lenne is hozzája mint határozó, ha mondat formába öltöztetnék az illető szólamot. *Ebédlőterem*, a melyben ebédelnek; *evőkanál*, a melylyel esznek; *ivópohár*, a melyből isznak; *vetőbúza*, a melyet vetnek (illetőleg vetésre használnak; mint „*vágómarha*“, a melyet levágásra szántak;) *kaszáló rét*, a melyen kaszálnak; *to-kintő (hely)*, a honnan szét tekintenek; *akasztófa*, a melyre akasztanak; *gyűlö hely* a hová gyűlnek; *áztató lé*, a melybe áztatnak; *szaglő szerv*, a mely által szagolnak; *átjáró híd*, a

melyen átjárnak: Kell-e több? S mindezeket eldobják, s nyomorék szólammal helyettesítjük azért, mivel latin participiumokra fordítva rossz latin szólamokká lennének? Apage!

Kényesebb kérdés a múlt részesülő képű jelző dolga. „Rántott csirke” — „sült galamb” — azt mondják világosan, hogy a csirke meg van *rántva*, a galamb meg van *sülve*. Tehát nem csak múlt, hanem szenvedő is a jelző részesülő értelme. Ellenben: „sokat szenvedett ember”, — „világot látott férj” — oly embert, a ki sokat szenvedett, oly férjfit, a ki világot látott, jelentenek. Itt hát a részesülő cselekvő értelmet látszik váltani. Mit mondjunk? Én, feltéve hogy magyaroknak szólnok, csak annyit, hogy általában fogva a múlt részesülővel jelzett valaki vagy valami szenvedő viszonyban van a jelző jellette cselekvényhez. De a nyelv szelleme ezzel a szabálylyal nyugözve érezvén magát, szeret néha cselekvő szerepet is tulajdonítani a jelzetteknek, s ezt úgy eszközli, hogy a múlt részesülő jelző mellé (tulajdonkép eleibe) egy másod jelzöt ad, még pedig accusativus formában, s ez által cselekvő, múlt részesülővé bélyegzi a jelzöt. „X. a társaságban csak *szenvedett*, de semmi előzékenységet sem *tapasztalt* férj.” — Meg kell még jegyeznünk, hogy a tisztán középigék múlt részesülői az általános szabály alá esnek kivétel nélkül, mint: „*volt* remény”, „*múlt* idő”, „*holt* test.”

6. §. A NEVEK JELZŐI. (Folytatás.)

e) Név, mint jelző.

Ha a felosztások hinárjába nem akarunk koveredni meg kell érnünk e fő czím alatt két rovattal. Az elvet az a tekintet szolgáltatja ki, hogy a név (köz neven: főnév), mint jelző, vagy minősítő, vagy birtokos szerepet visel. Lássuk egymás után.

I. Név, mint névmellék. Néhány példa kimutatja mind azt, hogy minő eseteket veszek fel e rovat alá, mind a köztök való megkülönböztetés nehézségeit: Ilyenek: *Ferencz császár, Mátyás király, herczeg Eszterházy, gróf Széchenyi, báró Perényi, Máté pap, Varga kapitány, a lépítő Barabás, arany óra, vaslapát, aczél tengely, bőr nadrág, fő ispány, atelnök.* Ér-

telmezés helyett csak arra figyeltetem az olvasót, hogy mindenben felloli ezt a typust: *oly* vagy *az a jelzett a ki* (vagy *a mi*, vagy *a mely*) a jelző. P. o. *az a király a ki Mátyás*; az a Széchenyi a ki *gróf*; az a pap a ki *Máté*; *oly* tengely, a mely *aczél*; *az az* ispán, a ki *fő*¹²⁾. Minden esetben tökélyesen megfelelnek az így használt nevek a jelzők fogalmának: a jelzett név alatt rejlő fogalmat hozzájárulásokkal alábbi fokra szállítják, az accentust róla magokhoz rántják, és előllanak a jelzőn. Alkalmazását az olvasóra hagyhatom bizvást, és csak annyit jegyzek meg, hogy más, itt netalán nem érintett esetben is, t. i. valahányszor szükségét érezzük, hogy nevet jelzőül alkalmazzunk, ama három vonás biztos kritériumúl szolgál, s megnyugtathat, hogy helyesen cselekedtünk azaz nyelvünk szelleme ellen nem vétettünk. Például: ha egy történelmi vonást akarnánk elbeszélni Mátyás császárról, minthogy nálunk a Mátyás névre a *király* Mátyás öllik kivárlólag a halló eszébe, bizvást kezdhetoék elbeszélésünket így „a Császár Mátyás” t. i. az a Mátyás a ki császár volt¹³⁾.

Jönek az interpellációk. Első az, hogy kifeledtem az ilyenformákat, mint „Lázár a pásztor”, — „Öcsém összesziddott, a göromba”, — „Társam megcsalt, az átkozott!” sat. Uti figura docet, nem. Sőt, ha tetszik emlékezni, már előlogesen — a jelzők általános tárgyalásakor hivatkoztam is az oly esetekre, melyekben — rendkívülieg — hátul kerül a jelző a jelzeten. Hanem igaz, hogy a névmellékek alkalmával elmu-

¹²⁾ Megfelel ez a szanszkrit szerkesztvények között annak a formának, melynek nyelvészok *tatparya* (= azaz ember) nevet adtak. A másik nevezetes formának: *bahavrihi* (sokriszű) megfelelő szólamról alább a másod jelzők alkalmával teszok említést.

¹³⁾ Az itt tárgyalt szólamokhoz hasonlítanak kisséleg azok az esetek, melyekben két név közt nincs jelző viszony, hanem egyik név inchoativum képét viseli, másik a mondat zömébe tartozik, mint határozó. Ezeket szóbeszédben éppen nem fogja magyar ember amazokkal összerétni, írásban pedig, hol az accentus nincs kijelölve, igen csekély figyelem is megóv a tévedéstől. Szépligetű drámájának e czímé fölül: „Mátyás király lesz,” csak is tudós ember tarthatott az akademiában elemző értékelést, melyben az vitatta, hogy nem lehet voltaképen tudni, mikép kelljen olvasni, illetőleg accentuálni. Együgyű magyar ember a színlap előtt megállva, tétorázás nélkül olvasta és értette imigy: „Mátyás király lesz.”

lattam emlegetni, most hát egy füst alatt hadd lelje magyarázatát — a pongyolaságban. Igenis, valamint az ilyféle szólamokra: „Nem láttam egyet sem.“ — Nem volt ott senki se“ stb, csak az adott alkalmat, hogy a szóló nem kezdvén elegendő megfontolással a mondatot, az első példában „egyet sem“, a másodikban „senki se“ helyett egyszerű „nem“-mel fogott belé, s mondás közben vevén észre a hibáját utólagosan ütötte helyre a dolgot, úgy történt az a kérdés alatti esetekben is. Tegyük, hogy a feljebbi szólónak nem jutott elég koráni eszébe Mátyás kétértelműsége, s a csupasz neven kezdi elbeszélését. A név kimondása alatt hirtelen eszébe jut a megkülönböztetés, és igazítólá, mintegy zárjelben veti utánna: „a császár.“ Ilyen a feljebbi példák elsője is. A más két példában már nem annyira a feledés és ennek helyrehozása, hanem a mondat tartama alatt megújult bosszúság veteti oda a — nem igazító — hanem fokozva minősítő jelzőt. — Hallani ilyeneket is: „Voltam én kertben, szépben“, láttam ott virágot sokat, gyopet zöldet, bokrokat árnyékosakat, fákat sudarakat!¹⁴ Meglehet, hogy Imre Sándor tagtársunk szereti¹⁵); de bizony ha rhetorica figuránál meg engedjük is, de magyar mondat szabályának nem tarthatjuk.

Második interpellálás: ha hallottam-é valaha valakitől, hogy így accentuált volna: „gróf Zichy, báró Prónay“ sat, már a mint én kívánom? Biz' én nem merem mondani, hogy hallottam volna, de nem is esuda, ha nem. Mert magát a dolgot és accentusát a némettől vettük át. — második kéztől, mert ő is a francziától tanulta, kinek nyelvében igen is természetes a comte de Montalambert, baron de Humboldt, prince de Joinville.“ De származzék akárbonnan, olyan nagy legyen-é az idegen s a miénktől nem egy pontban átmérőileg különböző nyelvek tekintélye, hogy nyelvünknek legsarkalatosb

¹⁴) I. Figyelő i. h. hol az 5. jegyzésomban olvasható helyet így folytatja Imre: „Ily szép az erdélyi megszólításokban az *édes* utóitétele — s erőteljes a magyar népnél is: álomban *úszot* láttam nagyot. Furcsa! a mi frónknak „erőteljesség“, az előttem pongyolaság! — A mi az erdélyi: „Apám édes“-t illeti, nagyon ritkán és kevés esetben használt szólam, s annak a kornak a maradványa, melyben az erdélyi arisztokrácia társalgó nyelve német volt.

olvét megtagadjuk érette? És minthogy meggondolatlan utánzás útján egy pár pontban még a közbeszédbbe is bekapott a hiba, azért a „bévették“ semmit érő erősséget ide is kitorjosszújuk, s törvényesítsük a törvénytelen? Azt vélem, ne biz azt! Annál kevésbbé, hogy számos más esetekben a köz szokás is híven ragaszkodik a nyelv szelleméhez. Vala egykor Kolosvárt őt *Pataky*, a társadalomban mindenik jeles állást foglalt férjfiú. Ezeket a köz beszédben állandóul így különböztették meg: „*doctor* Pataky, *főbíró* Pataky, *policzáj* Pataky, *szép* Pataky, és *ügyvéd* Pataky.“ Legyen hát „gróf Széchenyi!“

De ne legyen! azt mondja a harmadik interpelláló, mert a Magyar Nyelv Rendszere már kellőleg szabályozta ezt az egész ügyet, s ott nincs semmi említés az én javaslatomról. Nincs biz' ott, mert a m. nyelv idézett codexe az accentust e tárgyban ignorálja, s egyáltalában keveset vesződik az accentuálás befolyásával a szófűzésre. Még abban a kevésben is több a hiba, mint a jó. De lássuk a codexnek illető paragraphusát: „A gróf, báró, herczeg, idegen természetöknél fogva a sorozatban is idegen szabály után“ (igazabban: szerint) „rakatnak el többnyire, s így mondatik: *gróf Nádasdy, báró, Perényi, herczeg Eszterházy, doctor Szombathy*, a magyarabb: *Nádasdy gróf, Perényi báró, Eszterházy herczeg, Szombathy doctor* helyett.“ Na már itt nem lehet tudni, vajjon a ritkított betűk (gróf) sat jelentik-e a „nyomosítást“ („kiemelést“), vagy nem. Ha nem, nincs semmi haszna a szabálynak, mert nem tudni mi a jelző, mi a jelzett a példákban. Ha pedig igen, merőben hamis mind a két része az állításnak. Ugyanis, *gróf Nádasdy*, hasonló ronnal németül: Graf Nádasdy; francziául: *comte de Nádasdy*. Az utóbbiak mind kettejében a gróf a jelzett, a tulajdon név a jelző; holott a magyarban ellenkezőleg „gróf“ a jelző, a név a jelzett. Idegenszerű csak úgy lesz, ha imígy accentuáljuk: „gróf *Nádasdy*.“ A magyarabbnak állított „Nádasdy gróf“ jelölésünk szerint accentuálva azt tenné: *Nádasdy ist ein Graf*; mi aztán nem jelző és jelzett közti viszonyt mond ki, hanem alany és tulajdonimány közti; nem is minősített határozó, hanem független egész mondat.

Aztán vannak még más megfontolni való körülmények. Concret példát véve: Nagy-Károlyban nem fogják mondani: *Károlyi gróf*, sem Gyulán: *Wenckheim gróf*, hanem egyszerűen csak „a gróf.” Épen mint a római csupán „urbs”-t mondott urbs Roma helyett. Vagy Franciaországban egyszerűen „Empereur”-t, Poroszországban „Der König”-et mondanak. A felsőbb fogalom alatt a szokás az illető alsót érteti: jelzőre nincs szükség. Van ellenben ezekben: „*Károly gróf*”, „*József gróf*”, a nevezett családok tagjai megkülönböztetésére. Másfelől, toszem N.-Károlyban is lehet emlegetni „gróf Károlyt”, miután „nem gróf”-Károlyiak is szél-tiben ismeretesek az országban. De tévedés volna a szólam különbségei okát a vezeték v. keresztnevekében keresni.

A M. Ny. Rendszere idézett helyén még ezt is olvassuk s „a gazda”, „mester” rendszerint pusztá keresztnevek után tétnek: „*István gazda*”, „*János mester*”.

Ez az állítólagos szabály olyan elhamarkodott, nyer inductió, a milyen az egész könyvben a legszámosabb esetben pótolja a gondos elemzés hiányát. A felhozott példák ugyanis megszólító szólamok, és „gazda”, „mester” a társadalom bizonyos rétegében a megszólító „úr” helyettesei. A keresztnev használata pedig általában a familiaritás színét viseli, mint tudva van.

II. *Birtok-jelző*. — Nem adtam neki más nevet, mint a mit feljebb ez ügynevezett névmások alkalmával; mert bizony ezekben: „az én házam” s „a szomszéd háza” a jelzők tökélyesen egytermészetűek.

Hanem más és igen igen fontos kérdés áll itt elé. Az t. i. hogy lényeges-e a birtokos név mellett az ottan ottan előforduló *nak*, *nek*, rag? És továbbá akármelyik esetben, mikor helyes a használata, mikor nem?

Mielőtt a kérdés megoldásához fogmánk, legyen szabad a matematikusok példájára egy ügynevezett „lemmát” becsátani előre. A lemma ez:

Az egyszerű, ú. m. igéből s jelzőtlen határozókból álló mondatban előfordul olykor az az eset, hogy két határozó azon a viszonyon kívül, melylyel mindenikök külön az

igéhez van kötve, egymáshoz is határozott szoros viszonyban áll.

Ezt a jelenséget persze nem csak a magyar nyelvben, hanem az idegenekben is szél-tiben felleljük; legszembetűnőbb pedig a flectáltakban. Ki nem látja ugyan is, hogy nem csak ebben: „Homo est mortalis”, hanem az ilyekben is mint: „Quae suum Consulem hostem judicaverunt” (Cic.) a concordáló szók alany és tulajdonitvány viszonyában vannak egymás közt; holott mind a kettő egyszorsmiud regimenje a verbumának. Ezekben: „Lupus est homo homini.” (Plaut.) — „Homo homini deus est (Caecil. ap. Symm.) — Vt enim nec domus, nec Respublica ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec rocto factis praemia extent ulla, nec supplicia peccatis (Cic.) — a kijelelt szópárok egymásközt és az igéjökkel egyformán szoros viszonyban vannak. Nevezük hát. minthogy később bre hivatkoznom kell reő, *kettős viszonynak* Most már szálljunk a dologra.

Tagadhatatlan elsőben, hogy az igazi jelzőt közel a jelzett oleibe helyezzük; tagadhatatlan másodsor, hogy accentuáljuk; tagadhatatlan végre, hogy a birtokviszonyt az által jelöljük, hogy a birtok nevet személyraggal toldjuk meg. És én azt mondom, hogy ez a két vonás elegendőleg és félreérthetetlenül bélyegzi a birtokviszony kifejezésében a jelzőt és jelzettet. Nem is mondotta ezeket: a *szomszéd háza*, az *ég csillagai*, a *madarak tolla*, az *apostolok cselekedetei* soha is magyar száj máskép, csak így — szórend, ragozás és accentus tekintetében.

A *nak*, *nek* rag tehát, mint netalán genitivusképző a birtokviszony jelelésére számos esetben felesleges, szükségtelen; tehát nem lényeges: „A *szomszédnak háza*”, „az *égnek csillagai*” — sat idegenszerű magyartalan szólamok.

Igen de szintoly tagadhatatlan az is hogy lehet mondani és mondják is a magyar nyelvérzek tökélyes helyesléssel: — „a háznak a fedele égett el”, — „a szomszédnak ellopták a lovat”, — „színét se láttam a pénzédnek”, — „egeknek fényes csillagai”; Mindezekből és számos ilyenekből az látszanék, hogy a *nak*, *nek* csakugyan „sajátító rag” szerepét viseli olykor.

De bizony csak is látszik, s gondos elemzésnek az az eredménye, hogy valódi „sajátító rag” a magyar nyelvben nem létezik, s ennél fogva genitivus sem. A *nak, nek* tehát minden esetben csakis tulajdonító, dativusi rag.

Úgy de a dativus, melynek ellenmondás nélkül ragja a *nak, nek*, valamennyi határozó között a legbizonytalanabb értelmű. Nem csak a mi nyelvünkben igaz ez róla, hanem kisebb-nagyobb mértékben más, még a legtökélyesebb nyelvekben is, a hol megfelelői léteznek. Ez az, a mi elemzését oly csekély eredményűvé, értelmzését, mondhatni, lehetetlené teszi. Nem bizonyítgatom, mert a kinek a nyelvészetben tovább ér gyökpiszkálásnál a láthatára, úgy is meg fog érteni. Csupán csak a latinbeli soknevű dativusra hivatkozom, meg nyelvünkbeli idézek egy pár tanulságos példát. „Nekem ne beszélj” azt mondja vitatkozás közben X. Y-nak. Nem azt teszi az, hogy *neki* ne beszéljen, azaz *hozzá* ne szóljon, hanem, hogy a mennyiben rajta áll, megtiltja X. Y-nak a beszédet. Az apa inti a fiát: „nekem többet fára ne mászsz!” Nem feleli imez azt: „hiszen nem is apámnak mászok a fára”; mert tudja mit akar a „nekem”-mel mondani: t. i. hogy *meg ne léssa többet*, hogy a fiú a fára mász.

Ilyen az a felhozott példa is: „A szomszédnak ellápták a lovét”; mert világos, hogy nem „a szomszédnak” a rag tulajdonító értelmében, hanem a *szomszédtól lovták el*. De szint oly világos az is, hogy nem sajátító rag az ezen példabeli rag, mert hasonló szólamban: „A szomszéd elvészette lovét”, nyoma sincs a sajátításnak; holott egyébaránt mindkét példában ki van fejezve az is, hogy „a szomszéd” volt a *ló* birtokosa; de egyedül csak a birtokhoz járuló személyraggal.

Mi hát itt a *nak*? — Egy közös rag, mely azt jelentí egyfelől, hogy „a szomszédnak” az ígéhez járuló határozó, de *nem* nevező; másfelől pedig figyelmeztet, hogy ez a határozó viszonyban van azon mondatbeli más határozóval is, melynek a személyragjából aztán megtudjuk azt is, hogy a viszony köztök birtokviszony.

E szerint e példával s számtalan hasonlókkal a feljebbi lemmában jellemzett esetben vagyunk. „A szomszédnak” tehát kettős viszonyú határozó. Épen úgy a példamondat kö-

vetkező változataiban: „A szomszédnak a lovét lovták el”, és „A szomszédnak lovták el a lovét.”

A szabály hát az: valahányszor a határozó birtokos ké-
piben jelen meg a mondatban, és kettős viszonyú, *nak nek*
járul hozzája minden tekintet nélkül az accentusra.

De vannak esetek, melyekre sem a magyarázat, sem a szabály nem illik. Ilyenben van a korábbi példák közül a harmadik: „Szinét se láttam a pénzednek.” Itt ugyanis „a pénzednek” a legtágabb értelemben sem határozója a „láttam”, *nak*, tehát csak a személyragos „szinét”-tel lehet viszonyban. De a „*nek*” ezúttal sem visel más szerepet, mint az első esetben: t. i. figyeltetésül szolgál, hogy a mondatbeli személyragos határozóval jelelt birtoknak „a pénzéd” a birtokosa, tehát „a pénzednek” jelző.

Az adott körülmények közt tehát szükséges jele a jelzőségnek a kérdéses rag, hogy kimutassa, többek közt melyik a birtokosa a személyrag jelelt birtoknak. De ez a szükségesség a *nak, nek* természetét nem változtatja, tulajdonító ből sajátító nem csinál, hanem más jegy hiányában csak ismerteti vele a jelzőt. S épen im e jegyek fogyatkozása teszi az imént említett körülményeket. A birtokjelző jegyei t. i. 1-ször az, hogy elől áll a jeletten; 2-szor, hogy közvetlenül előtte áll; 3-szor, hogy a jelzett név accentusát magához ragadja.

Ha az elészámolt kellek közül az első vagy harmadik hiányzik, azonnal beáll a szükség, hogy tulajdonító raggal figyeltessük a hallót az illető szónak birtokosi természetére. A második kellek hiánya magára nem teszi szükségessé ezt a figyeltetést egy esetben: t. i. ha a birtoknév előtt valami lényegtelen jelző áll, mely az accentust nem igényli. A mondott körülmények keletkezésére az az eset ad alkalmat, midőn a mondat ezélja a birtokos jelző helyett a jelzett birtok vagy ennek más jelzője kiemelését kívánja meg. A kiemelését pedig itt is, mint az egyszerű mondatban az egyszerű határozókét, a feltett kérdéssel igazolhatni. Ilyenkor az is gyakran megesik, hogy a jelző és jelzett a mondat két fő része, ú. m. az inchoativum és a mondat zöme közt megosz-

lik: egyikök az elsőben, a másíkok a másodikban foglal helyet. Peldák: 1) Szabályos jelző: *A ló lába megfájált.* (Mi történt a ló lábával?) *A ló lába fájált meg.* (Mi fájált meg?)

2) Ragos jelzők. *A lónak megfájált a lába.* (Mi történt a lóval?) *A lónak a lába fájált meg.* (Mije fájált meg a lónak?) *A lába a lónak fájált meg.* (Minek fájált meg a lába?)

Most már hasonlítsuk össze a M. Ny. Rendszerbeli szabályokat a felebbi fejteményekkel.

„114. §. Sajátító „nek, nak.“ — Már e cím is hibával, de strigis, quia non sunt, nulla quaestio fiat.

„1) Midőn két főnév vagy főnévül használt más név mint birtok és birtokos elválaszthatatlan viszonyban állanak egymással: a birtokos név nek, nak ragot veszen fel, a birtokos név pedig harmadik személyragot; p. o. Péter-n e k ház-a.“

E szerint a kivételes eset adja a fő szabályt: a reudes, a fő eset a kivételek közé vándorol. — Mellesleg kérdem: miféle madár az: „elválaszthatatlan viszony“? Létezik-e elválasztható viszony? — Továbbá ezekben: az én házam, a te kerted, a mi házánk, az én, te, mi főnévül használt nevek (pronomenek); házam, kerted, házánk pedig kétségtelen birtoknevek, még sem járul „harmadik személyrag“ hozzájuk. De rék szabály az ilyen, még ha igaz volna is!

„2) Ha a birtokos több s a birtok csak egy: ez utóbbihoz: a, e, va, vé, ja, je rag adatik; ha pedig a birtok több, akkor ez: ai, ei, vai, vei, jai, jei ragot veszen fel, p. „erdélyiek-n e k fejedelm-ei (sic); magyarok-n a k király-a.“

De biz ezt a szabályt se lehet megérteni, ha előbb már nem tudta az ember.

Miután már a személyragok a 46. §-ban tárgyalva voltak, nem egyszerűbb s érthetőbb lett volna-e így szerkeszteni a 2) szabályt:

Többes birtokos esetében a birtoknév csak az egyes birtokosnak megfelelő személyragokat szokta euphonia kedviért felvenni?

De lássuk odébb: „Nagyobb érthetőség vagy nyomatoság kedviért azonban a birtoknévhez: ok, ök vagy

ok, ök stb rag tétethetik; p. o. *hol sok-százados agg fák löggő fodr-a i k a t subogással lengeti a szél* (Horvát Endre).“

Szerencsétlen szabály, és, ha lehet, még szerencsétlenebb példa! Nem egy a megjegyezni való hozzájuk. Elsőben is notalán „könnyebb érthetőség még megjárja, de „nagyobb érthetőséget“ mikép lehessen mondani, azt már én nem értem. Grimm bizonyosan nem írt volna: „grössere Verständlichkeiten“ -at. Másodszor tagadom, hogy az „erdélyieknek fejedelmük vagy magyaroknak királyok“ (helyesebben erdélyiek fejedelmük, magyarok királyok) akár érthetőbb, akár nyomosabb lenne, mint „erdélyieknek fejedelmek“, „magyaroknak királyok“ (egészen jól: erdélyiek fejedelmek, magyarok királyok). Harmadszor, ez a kivételes egész szabály hamis. Negyedszer, a felhozott példa harmoniatlan, esetlen mondat. Ötödször, nem is illik arra, a mire idézve van; mert én nem hiszem, hogy érthetőség vagy nyomatoság kedviért írta volna „lomb“-jait a költő, hanem vagy a versnek kellett kitolni vele, vagy hogy H. E. nem ismerte el a 2) főszabály kötelező voltát, mint nem ismerte el Kölessey, a ki prózájában rendszerint többes birtokosnak megfelelő személyragokat használ a birtokviszonyban.

Végezzük be: — „Okvetlenül kitétetik pedig a több-birtokos személyrag“, (hát a személyrag birtokos?) „midőn a birtokos és birtok egymástól, valamely közbevetett szó vagy mondat által megszakasztatik; p. o. a p o l g á r o k n a k, kik egyszersmind nemcsak, nem szabad katonát szállítani a házaik-ba.“ Okvetlenül kidobatik bizony a szabálynak ez a része, mint a melyben egy szó sem igaz!

Nem is lehet; mert a rossz alapot mindig megsínli az épület. Itt az a baj, hogy a M. Ny. R. szerkesztői a jelző és jelzett közti viszonyt nem különböztetik meg a birtokos és birtok közti viszonytól, holott ezek egészen függetlenek egymástól. Mikor a két viszony egybe találkozik, mikor t. i. a birtokos név egyszersmind jelzője a birtoknévnek, „okvetlenül“ az egy birtokos után járó személyragokat kapja a birtoknév, bárha többesbe van is a birtokos.

Tökélyesen mindegy ily esetben akár elől akár hától álljon a birtokneven a jelző birtokos; és mindegy, akár köz

vöten melléje legyen helyezve, akár egy egész mondat hozzával legyen elkülönítve tőle. *A kulcsait rég keresem és sehol sem lelem a szekrényeimnek*: nem ajánlatos — mert ponyola — de épen oly szabályos mondat mint ez: *a szekrényeim kulcsait rég keresem* stb. A különbség köztök csak a *nak* hozzá tételében áll, minek oka a feljebb írtam de ductióból világos. Ellenben ha *nem* jelzője a birtokos a birtoknévnek, szintoly „okvetetlenül kell a többes birtokoshoz illő személynagokat tenni az utóbbihoz akár mellette legyen a birtokosnévnek, akár elválasztva tőle.

A katonák fegyvereiket egy halomba lerakták, épen oly törvényes, mint: *a katonák egy halomba lerakták a fegyvereiket*. — *A magyaroknak Árpád vérből származott dicső királyai 300 évig uralkodtak*, szintoly szabályos, mint ez: *A magyaroknak királyai k, kik Árpád vérből származtak mind e mai napig kegyeletes emlékezetükben vannak*. Az elsőben „a magyaroknak“ nem csak birtokos, hanem jelző is és jelzöttével, s ennek többi jelzőivel együtt *egy* határozóját (most inchoativumát) képezik; holott a másodikban csupán csak birtokos és egy maga külön határozót képez, valamint külön a „királyai k.“ Igaz, hogy az első esetben, — mikor a birtokos jelző is, — gyakrabban esnek egymáshoz közel a birtokviszonybeli szók, valamint a másodikban gyakrabban vannak elkülönítve, de ez a fő dologra nézve lényegtelen körülmény nem kellett volna hogy kivegye sodrúkból a nyelvtan-szerkesztő urakat, s nagy hiba volt a gondos elemzést elhanyagolva hebehurgya inductióval közelség és távolságban keresni a különbséget. Ez a hiba vitte arra is hogy felvett példájok nem csak ferde alkalmazású, de moröben ellenkező értelmű is azzal a mit mondatni akarnak vele. Ugyanis az azt tenné igazában, hogy *a polgároknak nem szabad, hogy katonát szállítsanak a saját házaikba*: mert „polgároknak“ és „házaikba“ nincsenek jelzői és jelzetti viszonyban; ha pedig azt akarjuk, hogy abban legyenek, „házaiba“ a helyes szólam; csak hogy így igazítva: *a polgároknak, h. e. n., nem szabad katonát szállítani a házaiba*, esetlenül szerkesztett mondat. Azonban esetlensége daczára félreérthetetlenül teszi azt, hogy: „nemes (nemesi kiváltságú) polgárok há-

zaiba nem szabad katonát szállítani.“ A törvényesség az első, azután következik a csín és harmonia.

„4) (Itt a szám el van vétve, 3) nincs). — A *nek-nak* ragot szebb hangzás kedvéért ki is lehet hagyni, p. o. „*Érdély' fejedelmei, magyarok' királya*.“ — Nem „kihagyás“ az uraim! hanem a rendes, a szabályos eset. De minthogy a kivételest, a bizonyos körülmények által kényszerítettet a fő szabály típusául állította fel a M. Ny. R., miután „sajátító“ *nek, nak*-ot teremtett, most már a törvényes állapotot törvényességé vagy alóla engedélyezett kibúvássá kellett fordítani. = „Okvetlen kihagyatik pedig“ folytatják: „midön a birtoknév tulajdonító *nek nak* raggal van elátva; p. o. „*az ország nagyjai n a k munkája*.“ Sola annyi balesetet, mint ezekkel a példákkal történik! Hisz ez nem ide való, hanem az alább következő 6) szabályhoz. Az itt olvasott „*nak*“ a M. Ny. R. nomenclaturája szerint nem tulajdonító, hanem „sajátító“ rag. Különbén maga az idézett elmélet sem ér semmit. A *nek nek* használatát a ragok ismétlése s az ez által netalán okozott kakophonia nem szabályozza, a szók rendezésével kell segíteni, ha szükség, a bajon. „*Én őt az ücsém nek barátjának tartottam, azért szólottam oly nyíltan élötte*.“ Egyik „*nak*“-ot sem szabad „elhagyni.“ De lehet őket egymástól odébb mozdítani. pl. *Én őt barátjának tartottam az ücsém nek*; vagy constructiót kell változtatni, pl. *én azt hittem, hogy ő barátja az ücsém nek* sat. Nem volt hát miért gúnyolódni a szerkesztőknek a kéz alatti pont végsoraiban: „A régiek így is írták: az ország-n a k nagyjai-n a k ajánlotta munkáját. Gondoljunk csak accentust a „nagyjainak“ szóra és — *salua res est*. Héj be sok rosszabbat írunk mi annál! — Haladjunk:

„5. Kihagyhatlan¹³⁾ a *nek nak* rag:

a) Midön a birtokos név a birtoknévnek utána tételik p. o. *Merre zúgnak hajjai Tiszá-nak Duná-nak* (Kölcsey).“

¹³⁾ „Kihagyhatlan“ és „okvetetlen“ azonagy fejezetben, hogy férnek össze? Az „et“ ha az egyik esetben szükséges, a másikban is az. „Lehetlen“ épen oly rossz, mint „háztlan“ volna „háztalan“, „honlalt“ „hontalan“ helyett.

Igaz, hanem helyesebben volna kifejezve így: oda teendő a nek sat. Aztán: „birtoknévnek utána“; itt miért nem kívánta a szebb hangzás ezt: a „birtoknév után?“ Megmondom én: amott az accentus az utána szóra esik; imitt a „birtokra.“

„6) Midőn a birtokos név a birtoktól, a jelzön kívül, bármely szó vagy mondat által elválasztatik; p. o. azon *fiúnak, kit tegnap láttam, szép magaviselétét megszerettem, Péternek ez a háza.*“ A szabály ellen kevés a kifogásom, azt is csak alább mondom meg. Hanem a második példa ismét igazán példa!! Accentusa nem lévén kijelelve, nem lehet tudni, mit akar mondani. Így: „Péternek ez a háza“: csakis kérdés lehet, de rossz, mert úgy szokták kérdeni: „Péteré ez a ház?“ Lohetno: Péternek ez a háza (Magyarázó kérdés: Péternek melyik a háza?) Vagy végre: Péternek ez a háza (Péternek ez miye?) De egyik esetben sincsenek jelző és jelzett viszonyban Péternek és háza, hanem mindenkik külön határozó, mint ebben: „est mihi namque domi pater“ (Virg.), és ebben: Péternek háza van, a hol nincs a birtokos elválasztva a birtoktól, s mégis „okvetetlen“ oda kell tenni a nek-et.

„A közvetett jelző azonban nem kívánja meg szükségkép a nek nak kitételét, p. o. „egék! mindenható ura.“ — Ne sze semmi fogd meg jól! Megtudja már ebből a szegény tanuló, magyar vagy idegen, vajjon kell-e vagy nem a kérdésés rag? De eligazítná ám az accentus; miszerint „egék mindenható ura! és egéknek mindenható ura. Egy nevezetes szabályt pedig merőben elhallgat a M. Ny. R. Az ez: Ha a birtok előtt névtámasz van, okvetetlen megkívánja a nek nek ragot a birtokos név. Péternek a háza, Pálnak egy kertje. Ily kapcsolatban még az accentus törvényére sincs szükség, mert nem lehet az a combinatio, melyben a ragot nélkülözni lehessen, mihelyt articulus van a birtoknév előtt. És mily szükséges lett volna ez a szabály! Általa előre figyelmeztetve, talán nem kapták volna fel írónk az ily szörnyűségeket, mint: „Napoleon császár egy levelét olvasták fel.“ — „Borzenzei egy beszédét derülten hallgatták a képviselők.“

— „A lövészek azt az ajánlatát . . . nem fogadták el.“ — „Tompá egy versében olvasom“, s számtalan ilyen. — Végezzük be a szabályt: — Ha azonban a jelző több szóból álló (sic), tétessék oda könnyebb érthetésért a nek nek rag; p. o. a *viszállkodásnak kialudni látszott lángja ismét felgerjedett.*“ Sem egy, sem a több szó nem határoz, hanem ismét az accentus. Ha a birtokos jelző kapja, nem kell rag, ha a közbevetett névmellék a nyomosított szó, úgy kell.

„6) Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a nek nek ragot csak az utolsónál szabad kitenni; p. o. „*Hunyady fényes diadalának ünnepeit üljük.*“ Szoretném tudni, melyik magyar nyelvűtanár octroyálta ezt a követelt törvényt az írókra. Csupa ráfogás, melynek sem alapja, sem elégséges oka nincs; melyet sem a nyelvészokásból inducálni sem sarkalatos elvből deducálni nem lehet. Igaz, hogy az irodalmi nyelvben általánosan el van fogadva az octroy, és ha egy elfogulatlan író nyelvérzékében bizva megszegné, pattogna a kritika ostora feje felett. De egyfelől a hiba, ha divatos is, hiba, a nyavalya, ha járványos is, csak nyavalya marad, s fáradoznunk kell kiirtásában.

Másfelől a közbeszédben — hála a nemzet conservatori szellemének — semmit se tudnak róla. Állítom tehát, hogy ez a mondat: *A zászlóalj ezredese segéde lova farkát elvágta,* a feltett accentuálás esetében tökélyesen szabályos és minden kifogástól ment. Dícsérni, nem dícsérem; de a hiba nem a nek nek mellőzésében, hanem a szólam harmoniátlanságában rejlik. Ama körmönfont szabály helyett tehát jobb lett volna figyelmeztetni az írókat, hogy általán kerüljék az ilyen czigány miatyánk módjára fogódzó birtokosok láncolatát, s a mennyire az értelem sérthetlensége engedi, adjanak más fordulatot a mondatnak. Szóval azon kell igyekeznünk, hogy a kecske is megmaradjon, a káposzta is. Ha mind a kettőt nem lehet megmenteni, jusson eszünkbe, hogy egy kecske csakugyan többet ér egy fő káposztánál, az accentussal jelölt értelem a szép hangzásnál. ¹⁶⁾ A szóba vett szabály példája nem

¹⁶⁾ A jöhangzás valamint a nyelv czéljára nézve nagyon alárendelt kérdés, úgy magában is nagyon bizonytalan értelmű. Amyi igaz, hogy minden nemzetnek, művelt és műveletlen részének, szép a maga

lenne hibás a „nak“ nélkül is így: *Hunyady fényes diadala ünnepét ülljük.* De a *nak*-kal csak imígy accentuálva helyes: *„Hunyady fényes diadala napjának (az) ünnepét ülljük.“* De az előbbi accentuálással is lehet harmoniásabban rendezni imígy *„Hunyady fényes diadalának ülljük az ünnepnapját.“*

„7) Ha a birtokos főnévvel a névhatározók, ú. m. *alatt, felett, mellett, megett, közepett* stb. jönnek birtokviszonyba: a névutók nagyobb nyomatosság vagy hangzatosság kedvéért ragoztathatnak is, de a főnév szükségkép felveszi a *nek nak*

nyelve. Ez alól csak a magyar író mutat kivételt. Egyetlenegy jelenség a maga nemében, mikép tessük, mikép színtoljuk mi nyelvünk pudendáját, mikép tartunk hajtóvalászatot hibáira. Egyszer igen sok az *e*, másszor a *é* benne; egyik minden lépten egyhangúságot fél, holott a másik a rimel hiányáról panaszkodik. Egyiknek igen darabos, másiknak nem elég hat. hatós. Szóval könnyebb volna Jupiternek az idő járásával a mezei gazdákat, mint szegény nyelvünknek az ő mívelőt kiélegíteni. És mi még is szeretjük a nyelvünket! Szeretjük a guttát! A mely pillanatban meglátja valaki kedvese nyakán a szeplőt és sajnálja ott létét, bizonyos lehet fölöle, hogy szerelme hanyatlóba indult. „Hogy“-ot kétszer mondani vagy írni egymás után, rát! Hogy is ne! Vajjon eszébe jut-e valaha a francziának, hogy nyelve szabatosága s értelmessége rovására kihagyja vagy hitvány surrogátumokkal cserélje fel a „que“-ket? Fölüljön helyettem a legismertebb sőt bámultabb stylisták egyikéből Rousseauból egy nem keresett, csak reá nyitva kapott idézet: „Viens, ami, tu seras mieux à Clarens qu'à la Cour. O quel hiver nous allons passer ensemble! si l'espoir de notre réunion ne m'abuse pas! Chaque jour la prépare en ramenant ici quelq'un de vos ames privilégiées, qui sont si chères l'une à l'autre, qui sont si dignes de s'aimer, et qui semblent n'attendre que vous pour se passer du reste de l'univers. En apprenant quel heureux hazard a fait passer ici la partie adverse du Baron d'Étange, vous avez prévu tout ce qui devait arriver de cette rencontre et ce qui est arrivé réellement. Ce vieux plaideur, quoique inflexible et entier presque autant que son adversaire, n'a pu résister à l'ascendant qui nous a tous subjugués. — Az angol parlamenti szónok, mikor a dolog úgy hozta magával, nem *ittózott* négy „that“-ot (that, that, that, that) mondani egymás végtilben; nem is hibázta senki őtette. Természetes, mert az angol az ő anyai nyelvének értelmét, nem hangját hallja, szavait szellemileg, nem testileg fogja fel. Így más, a maga szírában megfővő nemzet ha is. Mi, mível, magyarok azt a naiv érzést a tanulatlan középnek hagyjuk. Pseudo-míveltségünk egyik ragyogóbb jele a „hogy“ kerülgetése. Már pedig én azt állítom, hogy a ki „hogy“ helyett „míszert“-et ír, annak a nyelvérzéke halálos beteg, ha pedig a „mikép“-re is eljutott, akkor már el is van tometve.

ragot; p. o. *tenger-nek közepett-e, szék-nek alatt-a, ház-nak előtt-e*; hibás tehát az ily szókötés: *tenger közepette, szék alatt-a* stb., mert ezen esetben (már melyik és micsoda esetben?) *közepett, alatt* minden rag nélkül is elég a viszony kifejezésére. A kellő elemzés hiánya nem boshúllhatta meg magát fényesben, mint a szabály szerkesztésében. A mi kis igaz van is benne, rosszul van elmondva. Megkísértem a hiány kipótlását.

Alatt, fölött, előtt, mögött, mellett, körö-t, között, közepett, helyett stb. nevekből származott adverbiumok, melyek törzszavai részint ma is használatban vannak, részint mint nevek kiveszték ugyan a nyelvből, de egykori létezősökre lehet por analogiam következtetni.

Létezők: *al* (sok szónak sok az *al*-ja), *mell, kör, köz, közep, hely*; feltehetők: *föl=fő, el=elő, mög=hát*. Mindnyájan, mint nevek, más nevekkel birtokviszonyba léphettek s a személyragot felvevén, lett belőlök: *al-a, föl-e, el-e, mög-e, mell-a, kör-e, köz-e, közep-e, hely-e*. Most már, hogy localis adverbiumokká váljanak, csak az accusativus *t* ragjának kellett hozzájuk járulni s készen volt az *al-i-t, föl-é-t, el-é-t, mög-é-t* stb. A további már csak phonologiai processus, melyben, mint sok más esetben is az *át ott-á, ét ett-é, ett-é, őtt-é* változott, a *t* „dagessálása“ pótolván ki a hangzó rövidültét, hogy a hatály megmaradjon¹⁷⁾. És ime készen vagyunk az *alatt, fölött* stb. szócskákkal, melyekben megvan az alapértelmet adó névgyök, a személyrag minélfogva egy más névre vonatkozik s nyelvtani értelemben birtokává válik, és meg végre az állapotot, körülményeket jelelő, adverbialis színezet. Valódi adverbiummá, önálló, független határozóvá azonban iménti máso-

¹⁷⁾ Lesz a ki az „alant“, „fent“ formákból indúlva ki, a többit is hasonlóképp akarná származtatni. Ám lássa, csak hogy ezen az úton nem lehet kimutatni, hová lett a személyrag, mely nyelvünk természeténél fogva minden bizonynyal tette egy részét a kérdéses szónak. Aztán az adverbialis két rag (*a* és *t*) halmozódását is bajos volna megmagyarázni. Mert az, hogy a két rag jelentésében áruyalati különbség van, inkább neveli, mintsem apasztja a nehézséget. — A mi a *t* kettőztetését illeti, arra számos analóg eset van. Így p. o. hazánkban egy vidékén: *tantt, fessitt, hasitt, kábit, lódtt, merít, gyanitt* sat vannak szokásban; holott más vidéken imígy halljuk: *tantt, fessitt, hasitt, kábit* s így tovább.

dik tulajdonságánál fogva nem lehetett, s a birtokos névtől függése egyfelől, névvé bélyegzi; holott másfelől, tekintve épen azon örökösnek látszó függésénél fogva csaknem egészen a viszonyragok rovatába látszik bekobelezve lenni. Ámde ez nem gátolja abban, hogy személyragokat ne vehessen föl, hiszen a csupa viszonyragok is felveszik, mivel *én-nél, te-től, ő-ről, mi-ben, ti-vel, ö-kért* helyett *nek-em, tő-led, ró-a, benn-ünk, vel(e)-tek, ért-ők* vannak szokásban, sőt gyökeresedtek meg amazok kirekesztésével nyelvünkben. Hanem meggátolhatta volna bezzeg az, hogy *alatt, föl-tt* stb-ben már egyszer bennök van a személyrag, ha a változott alak el nem feleltette volna származásukat, miszerint nem vesszük észre, hogy ezekben: *alatta, felette, közötté* stb a személyrag azt a szerepet játszdja, melyet a látszatos pongyolasága mellett szellemileg oly concisus franczia nyelv „double emploi“-nak nevez. Innen van, hogy ámbár: *a szék alatt, az ágy felett, a ház körül, a fák között* nem csak törvényes, hanem szokásos szólamok is, melyekben nem kell feledni, hogy az accentus mindig a birtokosneven van, mihelyt az *alattnak* sat némi önállóságot s ennek jelelésére accentust adunk, a viszony közte és a birtokosnév között megalakulva, szükségessé lesz, hogy az utóbbi mellé tett *nak nek*-kel figyelmeztessük a hallót a viszony létezésére. Ezért *a szárnoly $\overline{\text{alatta}}$ van a székeknek, a mennyezet $\overline{\text{felette}}$ van az ágyknak, a szikla $\overline{\text{közepette}}$ van a tengernek*. Meg is fordíthatni az accentuálás sérelme nélkül: *a székeknek $\overline{\text{alatta}}$ van a szárnoly, a tengernek $\overline{\text{közepette}}$ áll a szirt*. Az úgy szólva felesleges személyragot pedig nem hangzatosság, nem is nyomatosság kedvéért ragasztjuk hozzájuk, hanem hogy való, de birtokosnévtől függőségüket kifejezzük, minthogy az már nem áll accentuálva előttök. Annnyival inkább, mivel néme-lyiköket merőben független határozónak is használják: *alatt repül a fecské, közepett a gölya, fent a sas*.

Szóval a mágnostü nem fontosabb, nem nélkülözhetlenebb a tengerőrsnek, mint az accentus a magyar nyelv törvényei kutatójának. És ez az elv csak egy különösen reánk alkalmazott esete az általánosb nagy elvnek, mely szerint a

mondatbeli szók egymáshoz való viszonyát csak úgy lehet kellőleg kideríteni s kapcsolatukat szabályozni, ha az egész mondatot és szerkezetét számba vesszük, és folyvást szemmel tartjuk.

7. §. NÉV MINT JELZŐ. (Folytatás).

f) Szerkesztett nevek.

Értekezésem általános (I.) részében kimutattam már, hogy vannak nyelvek, melyekben szók szerkesztésére kitűnő hajlam nyilatkozik, és ismét mások, a melyeknek természetével szintügy ellenkezni látszik két vagy több szónak egygyé való kapcsolása. Nem pusztá állítás ez, még kevésbbé gyanítás, hanem tény, mely vitatás alá sem jöhet. De igenis támadhat kérdés a felől, vajjon a mi magyar nyelvünk az első rendbeliekhez tartozik-e, vagy az utóbbiakhoz? Az arany bornyu papjai és prófétái a szószerkesztés — szerintök: „szóösszetétel“ — evangéliomát hirdetik s az írók so-rege készségesen meghajol tekintélyök előtt. Írói nyelvünk óriási léptekkel is halad ez úton a tökély felé, s ma holnap „io paean“-t zenghetünk az o tekintetben tetőponton álló német nyelv felett nyerendő diadal érzetében. Ily mámor közepett rettenetes vakmerőség ugyan, de a lélek hajt kimondanom, hogy az a diadal, ha csakugyan sikerül, szakasztott mássa lesz annak, a mit Pyrrhus sügött Cineasnak: „Ha még egy ütközetben meggyőzzük a rómaiakat, merőben elveszünk.“

Mert az egyenesen a germanismus diadala lesz a magyar nyelv szellemén, s következése innen teljes hódolata amaz előtt és örökös rabszolgasága pálczája alatt. A mint már ma állunk, a magyar nyelvérzék teljes megerőtlenedését bizonyítja abban, a ki, nem mondom írja, de hűledezés nélkül csak elhallgatni is tudja a „dunafejedelemesség“-et „dunagőzhajótársaság“-ot stb.

Ez nem erősség, mondják azok, kik a M. Ny. Rendszerével kezot fogva azt tartják, hogy a szóösszetétel (!) tekintetében is nyelvünk egy a legtermékenyebbek közül!

Nem biz' a, nem erősség, hanem szintoly állítmány,

mint az épen most idézett. Mi több, mindakettő egy tárgy körül működő inductió szüleménye. A feladat hát annak a kimutatása, hogy az én eljárásom figyelmesebb, és következtetésem helyesebb mint a M. Ny. R. szerkesztőé. Lássuk a különbségeket.

Első az, hogy ők az irányelv újabb és idegen befolyással vesztegetett állapotát vették nyelvünk normális szerkezetének és erre építették inductiójokat. Én ellenben korábbi, ferdítlenebb állapotát s a romlatlanabb élő beszédet tartom szemem előtt s abból vonom következményeimet.

Második, hogy ők a nyelv történelmére s az ebben működő körülményekre ügyet se vetettek; én pedig azt és ezeket is számba veszem.

Harmadik, hogy ők az organicus fejlődést az organicus hozzárakodástól sőt mesterséges csomagolástól és másolástól nem különböztették meg; szerintem pedig ez fontos és lényeges kelléke a gondos, a helyes elemzésnek.

Negyedik — végre — az, hogy ilyes elemzés a szó szerkesztvény voltaképi tulajdonai vizsgálata, a magyar nyelv másnemű kétségtelen sajátágaival egybevetése és egyeztetetésök kipuhatólása az idézett helyen merőben hiányzik.

Ezekért jutottunk mi ellenkező eredményekhez. Megmondom az én utamat. A szerkesztvényben, feltéve hogy itt csak nevekről s csupán két szóból állókról van szó, az alkotó két rész oly bensőleg össze van olvadva, hogy a kettő együtt már, kisebb-nagyobb különbséggel, más eszmét fejez ki, mint a melyet a két szó szerkesztetlenül egymás mellé téve keltene. Nem egyszer annyira mást, hogy a szerkesztett szó mindenikének csak halvány képe vagy még ilyen sem támad a halló elméjében és csupán az egész, mint ilyen, ébreszt képzetet vagy fogalmat. A szerkesztvények közti természetesen az a legtökélyesebb, mely leginkább megfelel az adott jellemzésnek. Ily tökélyes szerkesztvény p. o. a francia *garderobe* — ja, melyben neki sem a „garder“, sem a „robe“ nem vonja magára a figyelmét, hanem épen csak úgy képzeli hallására a ruhaszekrényt a mint a magyar ott, a hol ezt a batort „gardrób“nak nevezik. Ilyen a „chef d'oeuvre“ is, mely neki egyszerűen csak annyi, mint nekünk a „remek.“ Ilyen a német

Schwanenhals, mely az alája forduló kocsi két tengelyét összetartó derékvas első részét teszi, s a melyet használva sem hattyura sem nyakra nem gondol a kocsigyártó. De azt sem kell feledni másfelől, hogy az átmenetek törvénye semmiben sem visel nagyobb, terjedelmes szerepet, mint épen e tárgyban, úgy hogy a például hozottakon kezdődő sor végén már olyakra jutunk, melyeket a jelző és jelzettkép kapcsolt szópároktól megkülönböztetni alig vagy épen nem bírunk.

Az értelem egybeolvadása jeléül természetes, hogy a két rész-szót összekapcsolják, s a belső egységet a külső is képezi. Az összeírás hát csak következés, csak külső jel, mely az összeolvadást, mint eredeti viszonyt tükrözi. Különbefele nyelvekben még más jeleket is használnak a szerkesztvényi viszony megkülönböztetésére. Ezek az alkotó szók, törzsök vagy gyök-alakban használása, csonkítása, megtoldása, vagy derekas változtatása. De épen *jel* természetökből világos, hogy sem egyikök sem másikok alkalmazása két szó kapcsolatát szerkesztvénynyé nem bélyegzi: hanem igaz az, hogy gyakori előfordulókból bizonyos nyelvnek a szerkesztésre hajló és alkalmas voltára következtethetni.

Már most fontoljuk meg jól, vajjon a magyar nyelvnek, a beszéd célját oly szépen, mert oly pontosan teljesítő kristály tisztasága, bámulatos világossága, mely szerint minden szava, sőt ennek legtöbbsnyire minden tagja, jelesen képzői és ragjai a halló elméjében határozott képzetet, eszmét keltenek, s a mi, mellesleg, már kimondásunk tisztaságában s a legutolsó részletig hallhatóságában is nyilatkozik, — vajjon — mondom ez a lényeges tulajdonság összefér-e jó móddal a szerkesztvények feljebb elemezett tulajdonaival? És nem kevésbbé fontolandó, vajjon rendin van-e, hogy a majd minden tekintetben különböző és nem egyben ellenkező tulajdonságú német nyelvet majmoljuk a szó szerkesztés ügyében? Én azt gondolom, hogy elfogulatlanok megfontolásának épen a lesz az eredménye a mi az enyimnek, ú. m. határozott és döntő *uem!*

Ha a most kétségtelenül és féktelenül uralkodó iránynak e tekintetben nem bírunk gátot vetni, annyit legalább megtehetnének nyelvészünk, jelesen nyelvten- és szótár-

íróink, hogy szabályaik és tény-állításai alapjául ne vegyék a mostani írónyelvnek az irányban hanyat homlok rohanó állapotát, és kötelességök is volna ezt nem tenni. Annál is inkább mivel ki lehet mutatni, hogy irodalmunk akkori állapotában, melyben csak a latin nyelv befolyását érezte, a hibáztatott iránynak semmi nyoma, s ezt egyes egyedül a német művek fordítóinak, s a német-magy. szótárak szerkesztőinek tulajdoníthatjuk. Hasonlót állíthatunk a közbeszéd-ről is, melyet csak a legutóbbi időkben kezd vesztegetni az irodalom rossz példája. Önként következik ezekből végre, hogy a szerkesztvények szaporodását a nyelv organicus fejlődésének tartani vagy épen állítani annyi, mintha valaki a tengerhajók fenekére rakodó csigakérget a hajó sarjadékának képzelné.

Az elébbiekhez ragasztva még azt is, hogy a szerkesztvények jelci közül az egy összeírásán kívül az úgy tartott vagy állított szerkesztvények legnagyobb részében egyet sem tapasztalunk, kimondhatjuk vég eredményben, hogy a magyar nyelvet azok közzé kell száll számítanunk, melyeknek természete eredetileg szintúgy, mint fejlődésében, ellenkezik a valódi szerkesztvények alkotásával. S hogy valaki ne czáfoljon olyformán, mint a görög philosophus a mozgást tagadó sophistát, mondjuk ki azt is, hogy a látszós szerkesztvénykép írt nevek (igen igen kevés kivétellel) mind megannyi szópárak, melyek jelző és jelzett viszonyában vannak egymással, s a melyeket ennél fogva külön is lehetne bízást írni. De akár írjuk külön akár ne, minden tekintetben azon törvények alatt állanak, mint a melyek a jelzős neveket szabályozzák¹⁸⁾. Ezek hát azok a jelző általános ismertetése

¹⁸⁾ Ebből az okból merőben haszontalannak, idővesztésnek tartom alkotó részét s egymáshoz való viszonyait puhatolni. Egy szabály minden esetben elgazdít. Ez az, hogy csak oly szerkesztvény alkotására legyen az író felhatalmazva, a melynek tagjait különválva, és azon rendben használhatni mint jelző és jelzett szók párját. Rövidsége kellvén igyekeznem. Ide vágó két fontos kérdést döntetlenül sőt vitatatlannál bagyni kénytelen vagyok. Egyik az, hogy műveik legyünk az irodalmunkat Merulius destructor módjára ollepott, a feljebb szabály próbáját ki nem álló szerkesztvényekkel? Második az, hogy az élő beszédnek van-e, és ha van, miért van kiváltsága e tekintetben az író kezelt nyelv felett?

alkalmával omlegotott jelzős határozók, melyek első tekintetre nem látszanak olyaknak.

8. §. TÖBBSZÖRÖS JELZŐK A NEVEK ELŐTT.

Gyakori — az irány tekintetéből kelletinél gyakoribb — eset az, hogy bizonyos határozót két vagy több jelző előz meg. Vegyünk fel egyszerűség sőt alaposság kedvéért elébb csak kettőt. Ebben az esetben háromféle viszony keletkezhetik: 1) A két jelző egymástól függetlenül vonatkozik a jelzett névre. — Pl. Az elefánt *otromba, nagy állat*. — A rózsza *szép, illatos virág*. Erre az esetre reá ismerhetünk arról, hogy a két jelző közé valami kapcsolót (conjunctiót) gondolhatni. A rózsza *szép (és) illatos virág*. A georgina *szép (de) szagatlan virág*. — Jelölésére írásban vesszőt teszünk; kimondásában pedig mind a két jelzőt accentuáljuk. — 2) Az elől álló jelző jelzője a másodiknak, tekintet nélkül a fő jelzetre. Pl. *Kis bornyús tehén. Hunyadi diadala ünnepe. Rozsan' épület* ablaka. (Legtöbb példát szolgáltatnak az ilyenek, mint: *Hat kerekű malom, vájott farkú ló, fekete szemű menyecske*.) Ily esetben a két jelző szó egy jelző fogalmat jelent, s a kötőt egymástól (pl. vesszővel) elválasztani nem csak szükségtelen, hanem épen hiba volna; az accentusnak pedig világos, hogy csak az első jelzőre kell esni. Az egész esetben nem fordul elé más nehézség; csak az a követelt szabály, hogy ha mind a két jelző birtokos, a második mellé *nek nek* járul. De ennek a M. Ny. R.-beli szabályok bírálata alkalmával már kiszolgáltattuk az igazságot. 3) A második jelző a fő jelzettel *egy* eszmét alkot, melyet az elől tett jelző, mint olyant, módosít (illetőleg alsó fokra szállít). Pl. *Hunyadi kis fia*.

Itt már baj, még pedig nagy baj van.

Ugyan is nem levén semmi mód a harmadik viszonyt a 2-diktól akár írásban, akár kimondásban megkülönböztetni; egy falka baleset következhetik be, mely aztán a félreértés, a nevetség, a nonsens rovatait népesíti. Nem ismétlem itt a másutt¹⁹⁾ már közlött példákat, hanem szolgálak

¹⁹⁾ Lásd „Figyelő” I. évf. 500–1. lap.

egy pár újjal, könyvczímeiből böngészettel: Ott van mindjárt: „Horváth M. *kisebbségi Történelmi Munkái*.” A halló elnéjének négy tagon kell keresztül bogdácsolni, míg helyre igazodva tévedéséből, sejtteni kezdi, hogy nem a történelem, hanem a munkák a kisebbek. Ott van a „*Kövér Magyarok Története*”, mely még a minden áron haladó párt legkonokabb tagjánál is szemet szúrt. — Egy régi könyv címlapján olvasuk: „Pályáját állhatatosan megfutó Isten hű szolgájának elítéltetett Igazság koronája.” — Íme! akár hogy igazuljon is későbbre felfogásunk, képzetünknek fel kell akadni a „pályáját megfutó Isten”, s az „elítéltetett igazság” ferde eszméin. Nem kevésbé jeles a másik, azon forrásból merített példa: „A pápai gyűllekezeten közel 40 esztendőig izzadozott és sok kísérteteken megfordult Jézus Christus tanúja és hű szolgája.”

Nem kell hozzá commentár!

Alig tartom szükségesnek írónkat figyelmetni, hogy az ily hibákat kerülni kell. Módot nyújt eltávoztatására akár egy nélkülözhető jelző kihagyása, akár az, hogy az egész kifejezésnek más fordulatot adunk. Nem is állítom, hogy magyarabb írónknál gyakori eseteit lenők a gondatlanságnak olyankor, mikor a botrányt okozó második jelző önálló külön szó. De annál sürűbben tolatkodnak elé hasonló példák olyankor, mikor a jelző valamely szerkesztvény első részét képezi. Ily esetben senkinek még eszébe se ötlik a hiba elkerülése vagy épen kiigazítása. Már pedig itt épen olyan nonsensek fordulhatnak elő. Pl. „Egész, nagy állatosztály.” — „Alacsony vérmérsék-fok.” — „Titkos barlangüreg” — „Gyors iparfelvirágzás.” — „Tavalyi igazságügyiminister” sat.

Mindezeket nem költöttem.

Van azonban két eset a melyben két jelzőnek ez a kényes használata megengedhető. Még elsöben, midön igazi szerkesztvénynyel van dolgunk, a milyen kétségkívül van, ha igen kevés is, nyelvünkben. Ennélfogva p. o. „*derék mákíróg, rossz atyafi, kedves atyámfia, fájós tyúkszem, kopott nyúllob*”, ellen nincs kifogásunk ²⁰⁾. Itt csak arra kell ügyelnünk, hogy a

²⁰⁾ De biz' a „*rész gyertyatartó*”, a „*jól járó zsebóra*”, a „*szemnyes zsebkendő*” s a „*német-magyar zselészótár*” ellen folyvást tiltakozom.

gyeplőt ne ereszszük igen nagyon meg. Másodsor elnézhetni a járulékl jelző „átugrását” a szerkesztvény utolsó szavára, ha vonatkozása az elsöre legfeljebb egy kissé erőltetett, de nem merő nonsens, pl. *sebes vízfolyás*.

VÉGSZÓ.

Értekezésem hosszabbn terjede, mintsem hogy a 3. §. végén nyitott rovatokon bármily röviden is átmehetnék. Azért hát csupán az adverbiumok jelzéséről közlöm bizonyos észrevételemet, s azzal be is rekesztem értekezéseim sorát a magyar mondatról.

A szoroson vett adverbium jelzője rendszerint ismét adverbium. Különösen pedig az azoké, a melyeket idegen majmolás praefixumokká akara és akar tenni. Most is a mellett állok azonban, hogy: *meg, el, fel, le, ki, be* sat. épen oly független határozók a magyar mondatban, mint a többiek. Megerősíti e minőségöket még az is, hogy jelzőik is szintügy vannak, mint más határozóknak, és azok ép' úgy elvonják az accentusokat tőlök. P. o. *Az apa a fiát megverte* (egyszerű mondat), *az apa a fiát jól megverte* (jelzős mondat, melyben a „jól” csak a „meg”-re s nem a „verte”-re vonatkozik: mert hiszen ezt: *Az a. a. f. jól verte meg*, magyar száj nem mondja). További példák: *erősen* elfáradtam. — *Az úc a kocsisát rátúl összeszidta*. — *A kéneső jól fehérgott* a légmérőben. — *Igen elvetetted* a sulykot. — *Ügy elverték* a tolvajt, hogy egy tagja sem maradt épen. — *Rettenetesen megijedett*. — *Estig könnyen elérkezel*. — *Mind félrázta* a szénáját. — *A nyirok mélyen leszíváro*g a földbe. — *A kocsis nagyon eléhajtott*. — *A csapat erősen hátramaradt*. — *Deák F. nyíltan kikötötte* pártja részére a gondolat-szabadságot. — *Próbáljuk csak mindezekben az ige után vetni* a követelt igekötöket, meglátjuk, mily sületlen szólamok keletkeznek.

És ezzel az a látszatos anomalia, mely szerint a *meg, el* sat. az ige előtt maradvá is accentust vesztenek, a legtermészetesebben ki van magyarázva. Csak az a kérdés, hogy minemü jelzőkkel lehet minősíteni a szóba vett határozókat?

Felelet gyanánt könnyebb a nyelvérzékre hivatkozni,

mint megmondani, micsoda elvet követ az az érzék öntudatlanul és ösztönszerűleg. Megkísértem találgatását, a ki jobbat tud, igazítsa meg. Annak helyén kimutattam, hogy amaz álpraefixumok mindnyáján áthuzódik az a veres vonal, hogy az ige jelelte cselekvénynek végbementét, teljesültét jelentik. A nyelvbéli tapasztalás, a figyelmes inductio másfelől arra tanít, hogy oly jelzők járulnak hozzájuk, melyek ama végbemenést, teljesülést segítik, melyek a cselekvényhez úgy szólva fokozó viszonyban vannak. P. o. „*jól megverte, erősön megtiltotta*“ jól vannak mondva, de „*alig megverte, gyengén megtiltotta*“ s több ilyenek annyira szenvedhetetlenek, hogy töstörzsökös magyar embernek fáj belé a fülé. „*Mihely láttam, mindjárt ismertem*“, jó. — „*Mikor megláttam, alig reáismertem*“, rossz, és így kell: „*alig ismertem reá*.“

Puhatolt elvünkéből foly, hogy a magyarázó kérdések a kezünk alatti szólamokhoz nem ezek: *mikép meg? hogy fel?* sat., hanem az, hogy: *mennyire meg? mennyire ki? sat.*